บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๗ คือ คัมภีร์กถาวัตถุ เป็นคัมภีร์ที่ ๕ แห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมีทั้งหมด ๗ คัมภีร์ ที่เรียกว่า สัตตปกรณ์ คือ (๑) ธัมมสังคณี (๒) วิภังค์ (๓) ธาตุกถา (๔) ปุคคลบัญญัติ (๕) กถาวัตถุ (๖) ยมก (๗) ปัฏฐาน

ความหมายของคำว่า กถาวัตถุ

คำว่า กถา แปลว่า ถ้อยคำ คำกล่าว คำอธิบาย หรือเรื่อง มีหลายอย่าง เช่น

๑. ติรัจฉานกถา (คำกล่าวที่ขวางทางพระนิพพาน)

๒. วิคคาหิกกถา (คำพูดคัดค้านข่มขู่)

๓. สัมโมทนียกถา หรือสาราณียกถา (คำกล่าวต้อนรับ)

๔. อนุปุพพิกถา (เรื่องที่แสดงโดยลำดับ)

๕. อาลาปกถา หรือสัลลาปกถา (คำทักทาย คำปราศรัย)

๖. ปพันธกัปปนกถา (คำประพันธ์)

๗. วาทกถา (คำกล่าวแสดงวาทะหรือลัทธิ คำประกาศลัทธิ)

๘. ซัปปกถา (คำตอบโต้สนับสนุนลัทธิของตน)

๙. วิตัณฑกถา (คำตอบโต้หักล้างลัทธิอื่น)

คัมภีร์อนุฎีกาของกถาวัตถุมูลฎีกาอธิบายว่า คำว่า กถา ในคำว่า กถาวัตถุ หมายถึง วาทกถา เท่านั้น

คำว่า วัตถุ แปลว่า เรื่อง สิ่ง ข้อความ ที่ดิน หรือที่ตั้ง ในที่นี้ ได้แก่ ที่ตั้ง หมายถึงตัวคัมภีร์หรือปกรณ์ ฉะนั้น เมื่อรวมคำทั้งสองเข้าเป็น กถาวัตถุ จึงแปลว่า ปกรณ์อันเป็นที่ตั้งของกถา

ความสำคัญของคัมภีร์กถาวัตถุ

คัมภีร์กถาวัตถุเป็นคัมภีร์สำคัญทั้งด้านเนื้อหา วิธีการ และวัตถุประสงค์ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการชำระสะสางมลทินในพระพุทธศาสนามาแล้วในสมัย

พระเจ้าอโศกมหาราช

๑. ความสำคัญทางด้านเนื้อหา

คัมภีร์กถาวัตถุ ว่าด้วยวาทกถาต่าง ๆ ถึง ๒๒๖ กถา มีหมวดธรรมสำคัญหลายหมวด เช่น ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒

อริยสัจ ๔ ตลอดจนมรรค ผล นิพพาน ซึ่งอรรถกถาอธิบายว่า ในคัมภีร์นี้มีสูตรจำนวน ๑,๐๐๐ สูตร เป็นของสกวาที (เถรวาท) ๕๐๐ สูตร และเป็นของปรวาที (อาจริยวาท) ๕๐๐ สูตร จึงเป็นคัมภีร์ที่ประมวลวาทกถาหรือกถาแสดงลัทธิต่าง ๆ ในสมัยนั้นมารวมไว้ แล้วเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างทางความคิดเห็นและความเชื่อ พร้อมทั้งชี้ผิดชี้ถูกให้ถือปฏิบัติไว้ด้วย

๒. ความสำคัญทางด้านวิธีการ

วิธีการของคัมภีร์กถาวัตถุ เป็นวิธีการทางตรรกศาสตร์แนวพุทธหรือพุทธตรรกศาสตร์ที่สมบูรณ์ที่สุด และสำคัญที่สุด ถือกันว่าเป็นลักษณะเฉพาะของคัมภีร์นี้ จึงเป็นคัมภีร์ที่เหมาะอย่างยิ่งสำหรับนักคิด นักเขียน นักพูด โดยเฉพาะนักโต้วาที

๓. ความสำคัญทางด้านวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ของคัมภีร์กถาวัตถุ คือ (๑) เพื่อชี้ให้เห็นว่า วาทกถาต่าง ๆ ของ ฝ่ายปรวาที หรืออาจริยวาท มีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากพระพุทธพจน์อย่างไร (๒) เพื่อชี้แจงแสดงเหตุผลให้เห็นความถูกต้องตามความเป็นจริงที่ทรงแสดงไว้ ทั้งนี้โดยมุ่งหวังว่า เมื่อฝ่ายนั้นรู้เห็นตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะละมิจฉาทิฏฐิที่ทำให้ตีความพระพุทธพจน์ผิด ๆ ลงได้ และเกิดสัมมาทิฏฐิที่จะทำให้ตีความพระพุทธพจน์ถูกต้องตามความเป็นจริงต่อไป

ความเป็นมาของคัมภีร์กถาวัตถุ

ความเป็นมาของคัมภีร์กถาวัตถุ อาจแยกได้เป็น ๒ ตอน คือ (๑) ตอนที่เป็นพระพุทธพจน์โดยตรง (๒) ตอนที่เป็นผลงานของท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ซึ่งเป็นคัมภีร์กถาวัตถุที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ตอนที่ ๑

อรรถกถาเล่าความเป็นมาของพระอภิธรรมปิฎก มีใจความว่า หลังจากตรัสรู้ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ๓ สัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ ๔ พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ติดต่อกันตลอดทั้งสัปดาห์นั้น ณ รตนฆรเจดีย์ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ตรัสรู้

ต่อมา หลังตรัสรู้แล้ว ๗ พรรษา ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ ควงต้นคัณฑามพฤกษ์ เขตกรุงสาวัตถี แล้วเสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประทับ ณ บัณฑุกัมพลสิลาอาสน์ของท้าวสักกะจอมเทพ ภายใต้ต้นปาริชาต ทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โปรดพระพุทธมารดาที่ไปอุบัติเป็นสันดุสิตเทพบุตรใน

สวรรค์ชั้นดุสิต และทวยเทพจากหมื่นจักรวาล ติดต่อกันตลอดพรรษานั้น (อภิ.สงฺ.อ. ๒๐/๑๓-๑๘, อภิ.ปญฺจ.อ. ๑๒๑ ดูคำแนะนำธาตุกถาในบทนำพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๖ ประกอบด้วย)

นักปราชญ์ทางพระอภิธรรมรุ่นก่อน ได้ร้อยกรองเป็นคำฉันท์ขยายความตรงนี้ไว้ว่า

ธมฺมสงฺคณึ วิภงฺคํ ทฺวาทส ยมกํ ตถา
ธาตุกถํ ฉ ปุคฺคล- ปญฺญตฺตึ สตฺตเมว จ
กถาวตฺถุ ทสาหานิ ปฏฺ?านํ ปญฺจวีสหิ
ทิเว มาตุปมุขานํ เทวานํ สมฺปวตฺตยิ

(อ้างตามวาจนามรรคของพม่า)

แปลว่า

ธัมมสังคณี ทรงแสดง ๑๒ วัน
วิภังค์ ทรงแสดง ๑๒ วัน
ธาตุกถาทรงแสดง ๖ วัน

ปุคคลบัญญัติ ทรงแสดง ๗ วัน
กถาวัตถุ ทรงแสดง ๑๐ วัน
ยมก ทรงแสดง ๑๒ วัน
ปัฏฐาน ทรงแสดง ๒๕ วัน

อรรถกถาอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคัมภีร์ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ ยมก และปัฏฐาน โดยพิสดาร ส่วนกถาวัตถุทรงแสดงโดยสังเขป คือทรงแสดงแต่เพียงมาติกาของกถาต่าง ๆ มีปุคคลกถา เป็นต้น เพราะทรงเล็งเห็นด้วยพระญาณว่า ในอนาคตกาล (หลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว ๒๑๘ ปี) จะมีภิกษุผู้มีปัญญามากรูปหนึ่ง ชื่อ พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ชำระสะสางมลทินในพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ แล้วแสดงกถาวัตถุปกรณ์ มีประมาณเท่าทีฆนิกาย โต้ฝ่ายอธรรมวาทีโดยประมวลสูตรจำนวน ๑,๐๐๐ สูตร คือ

ของฝ่ายสกวาที (ฝ่ายธรรมวาทีหรือเถรวาท) ๕๐๐ สูตร ของฝ่ายปรวาที (ฝ่ายอธรรมวาทีหรืออาจริยวาท) ๕๐๐ สูตร (อภิ.สงฺ.อ. ๒๐/๖, อภิ.ปญฺจ.อ. ๑๒๑-๑๒๒,๑๒๘)

ตอนที่ ๒

ท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ที่พระผู้มีพระภาคทรงเล็งเห็นนั้นเป็นบุตรของโมคคัลลีพราหมณ์ชาวเมืองปาฏลีบุตร เมืองหลวงของแคว้นมคธ (ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช) เป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดมาก สามารถเรียนจบไตรเพทตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ ต่อมาเมื่ออายุได้ ๘ ขวบได้บวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา โดยมีท่านพระสิคควเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ ท่านได้เรียนพระวินัยปิฎกและเรียนกัมมัฏฐานจากท่านพระสิคควเถระ จนชำนาญแล้ว พระอุปัชฌาย์จึงนำไปฝาก ให้อยู่ศึกษาพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกกับท่านพระจัณฑวัชชีเถระ จนเชี่ยวชาญในปิฎกทั้งสองนั้น เมื่อมีอายุครบ ๒๐ ปี จึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุ หลังจากอุปสมบทได้ไม่นานนัก ท่านก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ ต่อมาท่านได้รับแต่งตั้ง จากพระเถระทั้งสองให้เป็นอาจารย์สั่งสอนพระธรรมวินัยแทน เพราะพระเถระ เหล่านั้นชราภาพมากแล้ว

มูลเหตุที่ท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระแต่งคัมภีร์กถาวัตถุ เพราะได้มีการตีความพระพุทธพจน์แตกต่างกัน จนเกิดลัทธิและนิกายต่าง ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการแทรกแซงจากนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดสัทธรรมปฏิรูปมากขึ้น จนพระพุทธศาสนามัวหมอง ท่านจึงแต่งคัมภีร์นี้ขึ้น เพื่อชี้แจงแสดงหลักการและเหตุผลให้เห็นว่า กถาแสดงลัทธินั้น ๆ ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากพระพุทธพจน์อย่างไร

เพื่อให้เห็นภาพรวมของการแตกแยกนิกายในพระพุทธศาสนา ขอประมวลเหตุการณ์มาแสดงไว้ ณ ที่นี้โดยสังเขปดังนี้

๑. หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน พระเถระทั้งหลายมีท่านพระมหากัสสป-เถระ ท่านพระอุบาลีเถระ ท่านพระอานนทเถระ เป็นต้น ได้ประชุมกันทำสังคายนา

พระธรรมวินัย เพื่อจัดหมวดหมู่ให้เป็นระเบียบแบบแผน และถือปฏิบัติกันสืบมา โดยมีมติมิให้แก้ไข เปลี่ยนแปลง ต่อเติม หรือตัดทอนส่วนใด ๆ ทั้งสิ้น การทำ

สังคายนาครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๑ ปรากฏว่า คณะสงฆ์ได้ถือปฏิบัติตามมติของที่ประชุมนี้เรื่อยมา จนถึง พ.ศ. ๑๐๐ การแตกแยกนิกายจึงเริ่มเกิดขึ้น

๒. ผู้ทำให้เกิดการแตกแยกขึ้นในคณะสงฆ์เดิม คือ ภิกษุชาววัชชีพวกหนึ่ง ที่รู้จักกันว่า “พวกวัชชีบุตร? ได้ประพฤตินอกธรรมนอกวินัย โดยบัญญัติข้อปฏิบัติ

ขึ้นมา ๑๐ ข้อ ที่เรียกว่า “วัตถุ ๑๐ ประการ? ทำให้เกิดความมัวหมองขึ้นในพระพุทธศาสนา พระเถระทั้งหลายมีท่านพระยสเถระ เป็นต้น จึงได้ประชุมกันพิจารณาและมีมติให้ขับพวกภิกษุวัชชีบุตรเหล่านั้นออกไปจากคณะสงฆ์ และประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ โดยมีพระเจ้ากาลาโศกราช (พระราชโอรสของพระเจ้าสุสุนาคะ) แห่งกรุงปาฏลีบุตร แคว้นมคธ เป็นผู้อุปถัมภ์

พวกภิกษุวัชชีบุตรที่ถูกขับออกจากคณะสงฆ์ ประมาณ ๑๐,๐๐๐ รูป หนีไป อยู่ที่กรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ รวบรวมกำลังเพิ่มเติมอีกจำนวนมากแล้วทำสังคายนา แข่งกับฝ่ายพระมหาเถระ (เถรวาท) เรียกการทำสังคายนาครั้งนั้นว่า มหาสังคีติ หรือ มหาสังฆิกสังคายนา จึงเรียกคณะของตนว่า มหาสังฆิกะ ซึ่งถือว่าเป็นการแตกนิกายครั้งแรกในพระพุทธศาสนา อนึ่ง เนื่องจากภิกษุเหล่านี้ยึดถือหลักธรรมและวินัยตามที่อาจารย์ของตนประยุกต์เปลี่ยนแปลง เพิ่มเติม และตัดทอนให้ผิดเพี้ยนไปจากพระพุทธพจน์ที่แท้จริง จึงมีชื่อว่า นิกายอาจริยวาท ส่วนคณะสงฆ์เดิมซึ่งมีพระมหาเถระทั้งหลายเป็นผู้บริหารสืบทอดเจตนารมณ์ของพระมหาเถระผู้ทำสังคายนา ครั้งที่ ๑ นั้น มีชื่อว่า นิกายเถรวาท

ต่อมา มีนิกายใหม่แตกแยกไปจากนิกายมหาสังฆิกะ คือ (๑) นิกายโคกุลิกะ (๒) นิกายเอกพโยหาริกะ และต่อมามีนิกายใหม่แยกออกไปจากนิกายโคกุลิกะอีก

๒ นิกาย คือ (๑) นิกายปัณณัตติวาท (๒) นิกายพาหุลิกะ ทั้ง ๒ นิกายนี้ บางทีเรียกรวมว่า พหุสสุติกะ ต่อมามีภิกษุพวกหนึ่ง แยกออกไปจาก ๒ นิกายนี้ ตั้งชื่อนิกายใหม่ว่า เจติยวาท รวมทั้งนิกายมหาสังฆิกะ เป็น ๖ นิกาย ดังแผนภูมิต่อไปนี้

นิกายอาจริยวาทที่แตกไปจากเถรวาท
ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๑๐๐
เถรวาท

มหาสังฆิกะ
โคกุลิกะเอกพโยหาริกะ
ปัณณัตติวาท พาหุลิกะ
เจติยวาท

๓. ต่อมา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐ ได้มีภิกษุผู้นิยมฝ่ายอาจริยวาทอีก ๒ พวก แยกตัวไปจากคณะสงฆ์เดิม (เถรวาท) ตั้งนิกายใหม่ขึ้น ๒ นิกาย คือ (๑) นิกายมหิสาสกะ (๒) นิกายวัชชีปุตตกะ และมีนิกายใหม่แตกแยกออกไปตามลำดับอีก ๙ นิกาย รวมนิกายอาจริยวาทที่แตกไปจากเถรวาทครั้งที่ ๒ นี้ มีจำนวน ๑๑ นิกาย ดังแผนภูมิต่อไปนี้

นิกายอาจริยวาทที่แตกไปจากเถรวาท
ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๐๐
เถรวาท

มหิสาสกะ วัชชีปุตตกะ
(มหิงสาสกะ) (วาตสีปุตริยะ)
สัพพัตถิกวาท ธัมมคุตติกะ
(สรวาสติวาท) (ธรรมคุปติยะ)

กัสสปิกะ
(กาศยปียะ)

สังกันติกะ
(สางกรานติกะ)

สุตตวาท
(เสาตรานติกะ)

ถ้าจัดแบ่งตามหลักธรรมโดยถือฝ่ายที่ยึดหลักการเดิมของพระมหาเถระ ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ คือ ไม่เปลี่ยนแปลง เพิ่มเติม หรือตัดทอนส่วนใด ๆ ของพระพุทธพจน์เป็น ฝ่ายธรรมวาที และฝ่ายที่ถือตรงกันข้ามเป็น ฝ่ายอธรรม-วาที จะจัดได้ดังนี้ คือ ฝ่ายธรรมวาที (เถรวาท) ๑ นิกาย และฝ่ายอธรรมวาที (อาจริยวาท) ๑๗ นิกาย ตามแผนภูมิต่อไปนี้

พระพุทธศาสนา ๑๘ นิกาย
พ.ศ. ๑๐๐ - พ.ศ. ๒๐๐

ฝ่ายธรรมวาที ฝ่ายอธรรมวาที
เถรวาท อาจริยวาท
(๑) (๑๗)
มหาสังฆิกะ มหิสาสกะ วัชชีปุตตกะ

โคกุลิกะเอกพโยหาริกะ สัพพัตถิกวาท ธัมมคุตติกะ ธัมมุตตริกะ
ปัณณัตติวาท พาหุลิกะ กัสสปิกะ ภัทรยานิกะ
เจติยวาท สังกันติกะ ฉันนาคาริกะ
สุตตวาท สมิติยะ

ท่านผู้แต่งคัมภีร์ทีปวงศ์ ได้เปรียบเทียบนิกายเหล่านี้ไว้ว่า นิกายเถรวาทเหมือนลำต้นของต้นไทรใหญ่ ส่วนนิกายอาจริยวาททั้ง ๑๗ นิกาย เหมือนเสี้ยนหนามที่แตกออกจากต้นไทรนั้น (ดูรูปประกอบ)

นอกจากนิกายเหล่านี้ คัมภีร์ปัญจปกรณัฏฐกถาได้ระบุชื่อนิกายที่เกิดขึ้นใหม่หลัง ๑๗ นิกายนั้น(หลังแต่งคัมภีร์กถาวัตถุ) อีก ๖ นิกาย คือ (๑) นิกายเหมวติกะ (๒) นิกายราชคิริกะ (๓) นิกายสิทธัตถิกะ (๔) นิกายปุพพเสลิยะ (๕) นิกายอปรเสลิยะ (๖) นิกายวาชิริยะ (นิกายที่ ๒-๕ เรียกรวมว่า นิกายอันธกะ)

๔. ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๗๑-๓๑๒) พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสูงสุด เพราะหลังจากพระองค์ทรงเลื่อมใสในสามเณรนิโครธผู้เป็น

พระราชนัดดาแล้ว ก็ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ทรงบริจาคพระราชทรัพย์วันละจำนวนมาก อุปถัมภ์บำรุงภิกษุสงฆ์ทั้ง ๑๘ นิกาย ดังกล่าวข้างต้น ส่วนพวกเดียรถีย์ที่ทรงอุปถัมภ์บำรุงมาก่อน เมื่อทรงงดอุปถัมภ์บำรุง ก็ขาดลาภสักการะ จึงพากันหาอุบายเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อหวังลาภสักการะ เมื่อบวชแล้ว พอได้โอกาสก็นำเอาลัทธิของพวกตนเข้ามาแทรกในพระธรรมวินัย โดยอ้างว่า นี่แหละคือธรรม นี่แหละคือวินัย

ส่วนพวกเดียรถีย์ที่ไม่ได้รับอนุญาตให้บวชในพระพุทธศาสนาก็ปลอมตัวเป็นภิกษุเข้าไปปะปนกับพวกภิกษุในวัดต่าง ๆ และเข้าร่วมสังฆกรรม ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายขึ้น เพราะแยกไม่ออกว่า รูปไหนเป็นพระแท้ รูปไหนเป็นพระปลอม นอกจากนี้บางพวกยังนำลัทธิบูชา เช่น การบูชาไฟ มาทำพิธีบูชาในวัดก็มี บางพวกนำวิธีทรมานตนด้วยความร้อน ๕ ชนิดมาบำเพ็ญก็มี บางพวกแสดงอาการดูหมิ่นเหยียดหยามพระธรรมวินัยอย่างเห็นได้ชัดก็มี จนคณะสงฆ์ทนไม่ได้ ต้องงดทำสังฆกรรม เช่น ในวัดอโศการามของฝ่ายเถรวาทไม่ทำอุโบสถนานถึง ๗ ปี

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงทราบเรื่องเหล่านี้เข้า จึงทรงปรึกษากับพระเถระ ทั้งหลายมีท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เป็นต้น ในที่สุดทรงรับจะชำระมลทินในพระพุทธศาสนาให้หมดไป และทรงศึกษาลัทธิต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกพระพุทธศาสนา จากท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นเวลา ๗ วัน ลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนาที่ทรงศึกษามีดังต่อไปนี้

๑. สัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง)

๒. เอกัจจสัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า บางอย่างเที่ยง)

๓. อันตานันติกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด)

๔. อมราวิกเขปิกวาทะ (ลัทธิที่พูดหลบเลี่ยงไม่แน่นอนตายตัว)

๕. อธิจจสมุปปันนิกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง ไม่มีเหตุปัจจัย)

๖. สัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญา)

๗. อสัญญีวาทะ(ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาไม่มีสัญญา)

๘. เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่)

๙. อุจเฉทวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาขาดสูญ)

๑๐. ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า มีสภาวะบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน)

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเข้าพระทัยสาระสำคัญของลัทธิต่าง ๆ ทั้งในพระพุทธศาสนาและนอกพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีแล้ว ได้รับสั่งให้ประชุมสงฆ์ที่อโศการาม ให้กั้นม่านระหว่างที่ประทับกับที่นั่งของพระสงฆ์ และให้จัดที่นั่งของพระสงฆ์แยกเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละลัทธิ แล้วตรัสถามให้ตอบตามลำดับกลุ่ม ตรัสถามว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถือวาทะอะไร

พระสงฆ์แต่ละรูปตอบตามลัทธิของตน คือ ตอบว่า ทรงถือสัสสตวาทะบ้าง เอกัจจสัสสตวาทะบ้าง อันตานันติกวาทะบ้าง อมราวิกเขปิกวาทะบ้าง อธิจจ-

สมุปปันนิกวาทะบ้าง สัญญีวาทะบ้าง อสัญญีวาทะบ้าง เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ

บ้าง อุจเฉทวาทะบ้าง ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะบ้าง

ผู้ที่ตอบดังกล่าวมา ทรงทราบว่าเป็นพวกเดียรถีย์ จึงรับสั่งให้สึกออกไปโดยพระราชทานผ้าขาวให้นุ่งห่ม แล้วตรัสถามกลุ่มอื่นต่อไป เมื่อพระสงฆ์กลุ่มใดตอบว่า “ทรงถือวิภัชชวาทะ? ทรงปรึกษาท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระว่า ใช่หรือไม่ เมื่อพระเถระถวายพระพรว่า ใช่ จึงทรงประกาศว่า “บัดนี้พระศาสนาบริสุทธิ์แล้ว ขอนิมนต์พระคุณเจ้าทำอุโบสถกรรมกันเถิด? และรับสั่งให้ตั้งกองอารักขาแก่

พระสงฆ์ที่กำลังทำอุโบสถ แล้วเสด็จกลับพระราชวัง พระสงฆ์ที่รับสั่งให้สึกมีจำนวน ๖๐,๐๐๐ รูป ส่วนพระสงฆ์ที่เหลือจำนวน ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูป ได้ประชุมทำอุโบสถในวันนั้น

เมื่อทำอุโบสถเสร็จแล้ว ท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระผู้เป็นประธานที่ประชุม ได้วิเคราะห์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เห็นว่า ร้ายแรงพอที่จะทำให้พระศาสนาเสื่อมสูญได้ ดังนั้น เพื่อป้องกันมิให้เหตุการณ์ทำนองนี้เกิดขึ้นอีกในอนาคต จึงแสดงกถาวัตถุ-ปกรณ์ โดยนำสูตรจำนวน ๑,๐๐๐ สูตร คือของฝ่ายสกวาที ๕๐๐ สูตร

และของฝ่ายปรวาที ๕๐๐ สูตร มาจำแนกตามนัยและมาติกาของกถาต่าง ๆ ที่พระผู้มีพระภาคทรงวางไว้ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำหรับโต้ตอบวาทะของลัทธิอื่น

สืบไป จากนั้นท่านได้คัดเลือกพระเถระผู้มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกจำนวน ๑,๐๐๐ รูป จากภิกษุ ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูป ที่เข้าประชุมครั้งนั้น เพื่อประชุมทำ

สังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ ต่อไป

กถาวัตถุปกรณ์ หรือคัมภีร์กถาวัตถุ ที่ท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระแสดงนี้ ถือว่าเป็นพระพุทธพจน์ด้วย เพราะท่านแสดงตามนัยและมาติกาที่ทรงวางไว้ให้ ซึ่งก็เหมือนกับพระสูตรทั้งหลายที่พระสาวกแสดงตามนัยมาติกาหรืออุทเทสที่พระผู้มี พระภาคทรงแสดงไว้ เช่น มธุปิณฑิกสูตร ของท่านพระมหากัจจานะ ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒) สัจจวิภังคสูตร ของท่านพระสารีบุตร ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔)

อนึ่ง วาทกถาที่ท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระนำมาจำแนกในคัมภีร์กถาวัตถุ นั้นเป็นของนิกายอาจริยวาท ๑๗ นิกาย และลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา

ดังกล่าวข้างต้น แต่ท่านมิได้ระบุไว้ชัด ๆ ว่า วาทกถาไหนเป็นของนิกายใด ท่านใช้ชื่อรวมว่า “ปรวาที? เท่านั้น เราทราบจากคัมภีร์ปัญจปกรณัฏฐกถาว่า วาทกถา ไหนเป็นของนิกายใด เช่น ปุคคลกถา อรรถกถาอธิบายว่า เป็นทรรศนะของลัทธิเตียรถีย์ ของนิกายวัชชีปุตตกะ และนิกายสมิติยะ

นอกจากนั้นอรรถกถายังระบุชื่อนิกายที่เกิดใหม่อีกหลายนิกายไว้ด้วยคือ

๑. นิกายอันธกะ (มีศูนย์กลางอยู่ตอนใต้ของอินเดียที่เป็นรัฐอันธรประเทศในปัจจุบัน) มีนิกายย่อย ๔ นิกายคือ

๑.๑ นิกายราชคิริกะ

๑.๒ นิกายสิทธัตถิกะ

๑.๓ นิกายปุพพเสลิยะ

๑.๔ นิกายอปรเสลิยะ

๒. นิกายอุตตราปถกะ

๓. นิกายเหตุวาท

๔. นิกายเวตุลละ หรือเวตุลลกะ(มหาปุญญวาที)

พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ปัญจปกรณัฏฐกถานำชื่อนิกายเหล่านี้มาอ้างว่า วาทกถาบางอย่างตรงกับทรรศนะของนิกายใหม่ ๆ นี้ด้วย เช่น สติปัฏฐานกถาที่มีทรรศนะว่า “สติปัฏฐานมิใช่มีเพียง ๔ ประการเท่านั้น แต่หมายถึงสภาวธรรม ทั้งหมดที่ใช้เป็นอารมณ์ของสติปัฏฐานได้? และอ้างว่า “บัดนี้ (สมัยของท่าน)

วาทกถานี้ตรงกับทรรศนะของนิกายอันธกะและนิกายที่แยกย่อยออกไปจากนิกายนี้คือนิกายปุพพเสลิยะ นิกายอปรเสลิยะ นิกายราชคิริกะ และนิกายสิทธัตถิกะ? (อภิ.ปญฺจ.อ. ๓๐๑/๑๗๙-๑๘๐ ดูตารางแสดงทรรศนะต่าง ๆ ประกอบด้วย)

โครงสร้างของคัมภีร์กถาวัตถุ

โครงสร้างของคัมภีร์กถาวัตถุประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ ส่วนเนื้อหาและส่วนวิธีการ ส่วนเนื้อหาประกอบด้วยวาทกถา (คำกล่าวแสดงลัทธิ)

จำนวน ๒๒๖ กถา แบ่งเป็น ๔ ปัณณาสก์ครึ่ง ๒๓ วรรค วรรคละ ๑๐ กถา โดยประมาณ ส่วนวิธีการจำแนกวาทกถาเหล่านั้นประกอบด้วยนัยที่สำคัญ ๘ นัย เรียกว่า อัฏฐมุขนัย หรือ อัฏฐกนิคคหนัย คือ นิคคหะ ๘ แบ่งเป็นอนุโลมปัจจนีกะ ๔ นัย เป็นปัจจนีกานุโลมะ ๔ นัย เขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

โครงสร้างของคัมภีร์กถาวัตถุ

เนื้อหา วิธีการ

วาทกถา ๒๒๖ กถา อัฏฐมุขนัย หรืออัฏฐกนิคคหนัย

แบ่งเป็น ๔ ปัณณาสก์ครึ่ง -อนุโลมปัจจนีกะ ๔ นัย

๒๓ วรรค -ปัจจนีกานุโลมะ ๔ นัย

๑. เนื้อหา

๑.๑ เนื้อหาที่จัดตามลำดับวาทกถา

พระธัมมสังคาหกาจารย์ได้จัดแบ่งหมวดหมู่เนื้อหาในคัมภีร์กถาวัตถุออกเป็นปัณณาสก์ได้ ๕ ปัณณาสก์ คือ (๑) มหาปัณณาสก์ (๒) นิยามปัณณาสก์ (๓) อนุสยปัณณาสก์ (๔) นิคคหปัณณาสก์ (๕) ขุททกอัฑฒปัณณาสก์ ๔ ปัณณาสก์แรก ปัณณาสก์ละ ๕ วรรค ส่วนปัณณาสก์ที่ ๕ มี ๓ วรรค รวมเป็น ๒๓ วรรค แต่ละวรรคแบ่งออกเป็นกถา วรรคละ ๑๐ กถาบ้าง น้อยกว่านี้บ้าง มากกว่านี้บ้าง รวมกถาทั้งหมดได้ ๒๒๖ กถาดังนี้

๑. มหาปัณณาสก์

วรรคที่ ๑ (มหาวรรค) มี ๙ กถา คือ

(๑) ปุคคลกถา (๒) ปริหานิกถา

(๓) ก. พรหมจริยกถา

ข. โอธิโสกถา (๔) ชหติกถา

(๕) สัพพมัตถีติกถา (๖) อตีตักขันธาทิกถา

(๗) เอกัจจมัตถีติกถา (๘) สติปัฏฐานกถา

(๙) เหวัตถีติกถา

วรรคที่ ๒ มี ๑๑ กถา คือ

(๑) ปรูปหารกถา (๒) อัญญาณกถา

(๓) กังขากถา (๔) ปรวิตารณกถา

(๕) วจีเภทกถา (๖) ทุกขาหารกถา

(๗) จิตตัฏฐิติกถา (๘) กุกกุฬกถา

(๙) อนุปุพพาภิสมยกถา (๑๐) โวหารกถา

(๑๑) นิโรธกถา

วรรคที่ ๓ มี ๑๒ กถา คือ

(๑) พลกถา (๒) อริยันติกถา

(๓) วิมุตติกถา (๔) วิมุจจมานกถา

(๕) อัฏฐมกกถา (๖) อัฏฐมกัสสอินทริยกถา

(๗) ทิพพจักขุกถา (๘) ทิพพโสตกถา

(๙) ยถากัมมูปคตญาณกถา (๑๐) สังวรกถา

(๑๑) อสัญญกถา (๑๒) เนวสัญญานาสัญญายตนกถา

วรรคที่ ๔ มี ๑๐ กถา คือ

(๑) คิหิสสอรหาติกถา (๒) อุปปัตติกถา

(๓) อนาสวกถา (๔) สมันนาคตกถา

(๕) อุเปกขาสมันนาคตกถา (๖) โพธิยาพุทโธติกถา

(๗) ลักขณกถา (๘) นิยาโมกกันติกถา

(๙) อปราปิสมันนาคตกถา (๑๐) สัพพสัญโญชนัปปหานกถา

วรรคที่ ๕ มี ๑๐ กถา คือ

(๑) วิมุตติกถา (๒) อเสกขญาณกถา

(๓) วิปรีตกถา (๔) นิยามกถา

(๕) ปฏิสัมภิทากถา (๖) สัมมติญาณกถา

(๗) จิตตารัมมณกถา (๘) อนาคตญาณกถา

(๙) ปัจจุปปันนญาณกถา (๑๐) ผลญาณกถา

๒. นิยามปัณณาสก์

วรรคที่ ๖ มี ๑๐ กถา คือ

(๑) นิยามกถา (๒) ปฏิจจสมุปปาทกถา

(๓) สัจจกถา (๔) อารุปปกถา

(๕) นิโรธสมาปัตติกถา (๖) อากาสกถา

(๗) อากาโสสนิทัสสโนติกถา (๘) ปฐวีธาตุสนิทัสสนาติอาทิกถา

(๙) จักขุนทริยังสนิทัสสนันติอาทิกถา (๑๐) กายกัมมังสนิทัสสนันติกถา

วรรคที่ ๗ มี ๑๐ กถา คือ

(๑) สังคหิตกถา (๒) สัมปยุตตกถา

(๓) เจตสิกกถา (๔) ทานกถา

(๕) ปริโภคมยปุญญกถา (๖) อิโตทินนกถา

(๗) ปฐวีกัมมวิปาโกติกถา (๘) ชรามรณังวิปาโกติกถา

(๙) อริยธัมมวิปากกถา (๑๐) วิปาโกวิปากธัมมธัมโมติกถา

วรรคที่ ๘ มี ๑๑ กถา คือ

(๑) ฉคติกถา (๒) อันตราภวกถา
(๓) กามคุณกถา (๔) กามกถา
(๕) รูปธาตุกถา (๖) อรูปธาตุกถา
(๗) รูปธาตุยาอายตนกถา (๘) อรูเปรูปกถา
(๙) รูปังกัมมันติกถา (๑๐) ชีวิตินทริยกถา
(๑๑) กัมมเหตุกถา
วรรคที่ ๙ มี ๑๑ กถา คือ
(๑) อานิสังสทัสสาวีกถา (๒) อมตารัมมณกถา
(๓) รูปังสารัมมณันติกถา (๔) อนุสยาอนารัมมณกถา
(๕) ญาณังอนารัมมณันติกถา (๖) (ก) อตีตารัมมณกถา
(ข) อนาคตารัมมณกถา
(๗) วิตักกานุปติตกถา (๘) วิตักกวิปผารสัททกถา
(๙) นยถาจิตตัสสวาจาติกถา (๑๐) นยถาจิตตัสสกายกัมมันติกถา
(๑๑) อตีตานาคตปัจจุปปันนกถา
วรรคที่ ๑๐ มี ๑๑ กถา คือ
(๑) นิโรธกถา (๒) รูปังมัคโคติกถา
(๓) ปัญจวิญญาณสมังคิสสมัคคภาวนากถา
(๔) ปัญจวิญญาณากุสลาปิอกุสลาปีติกถา
(๕) สาโภคาติกถา (๖) ทวีหิสีเลหิกถา
(๗) สีลังอเจตสิกันติกถา (๘) สีลังนจิตตานุปริวัตตีติกถา
(๙) สมาทานเหตุกถา (๑๐) วิญญัตติสีลันติกถา
(๑๑) อวิญญัตติทุสสีลยันติกถา
๓. นิสยปัณณาสก์
วรรคที่ ๑๑ มี ๑๐ กถา คือ
(๑.-๓.) ติสโสปิอนุสยกถา (๔) ญาณกถา
(๕) ญาณังจิตตวิปปยุตตันติกถา (๖) อิทังทุกขันติกถา
(๗) อิทธิพลกถา (๘) สมาธิกถา
(๙) ธัมมัฏฐิตตากถา (๑๐) อนิจจตากถา
วรรคที่ ๑๒ มี ๑๐ กถา คือ
(๑) สังวโรกัมมันติกถา (๒) กัมมกถา
(๓) สัทโทวิปาโกติกถา (๔) สฬายตนกถา
(๕) สัตตักขัตตุปรมกถา (๖) โกลังโกลกถา
(๗) เอกพีชีกถา (๘) ชีวิตาโวโรปนกถา

(๙) ทุคคติกถา (๑๐) สัตตมภวิกกถา

วรรคที่ ๑๓ มี ๑๐ กถา คือ

(๑) กัปปัฏฐกถา (๒) กุสลปฏิลาภกถา

(๓) อนันตราปยุตตกถา (๔) นิยตัสสนิยามกถา

(๕) นิวุตกถา (๖) สัมมุขีภูตกถา

(๗) สมาปันโนอัสสาเทติกถา (๘) อสาตราคกถา

(๙) ธัมมตัณหาอัพยากตาติกถา (๑๐) ธัมมตัณหานทุกขสมุทโยติกถา

วรรคที่ ๑๔ มี ๙ กถา คือ

(๑) กุสลากุสลปฏิสันทหนกถา (๒) สฬายตนุปปัตติกถา

(๓) อนันตรปัจจยกถา (๔) อริยรูปกถา

(๕) อัญโญอนุสโยติกถา (๖) ปริยุฏฐานังจิตตวิปปยุตตันติกถา

(๗) ปริยาปันนกถา (๘) อัพยากตกถา

(๙) อปริยาปันนกถา

วรรคที่ ๑๕ มี ๑๑ กถา คือ

(๑) ปัจจยตากถา (๒) อัญญมัญญปัจจยกถา

(๓) อัทธากถา (๔) ขณลยมุหุตตกถา

(๕) อาสวกถา (๖) ชรามรณกถา

(๗) สัญญาเวทยิตกถา (๘) ทุติยสัญญาเวทยิตกถา

(๙) ตติยสัญญาเวทยิตกถา (๑๐) อสัญญสัตตูปิกากถา

(๑๑) กัมมูปจยกถา

๔. นิคคหปัณณาสก์

วรรคที่ ๑๖ มี ๑๐ กถา คือ

(๑) นิคคหกถา (๒) ปัคคหกถา

(๓) สุขานุปปทานกถา (๔) อธิคัยหมนสิการกถา

(๕) รูปังเหตูติกถา (๖) รูปังสเหตุกันติกถา

(๗) รูปังกุสลากุสลันติกถา (๘) รูปังวิปาโกติกถา

(๙) รูปังรูปาวจรารูปาวจรันติกถา

(๑๐) รูปราโครูปธาตุปริยาปันโนติอาทิกถา

วรรคที่ ๑๗ มี ๑๑ กถา คือ

(๑) อัตถิอรหโตปุญญูปจโยติกถา (๒) นัตถิอรหโตอกาลมัจจูติกถา

(๓) สัพพมิทังกัมมโตติกถา (๔) อินทริยพัทธกถา

(๕) ฐเปตวาอริยมัคคันติกถา

(๖) นวัตตัพพังสังโฆทักขิณังปฏิคคัณหาตีติกถา

(๗) นวัตตัพพังสังโฆทักขิณังวิโสเธตีติกถา
(๘) นวัตตัพพังสังโฆภุญชตีติกถา
(๙) นวัตตัพพังสังฆัสสทินนังมหัปผลันติกถา
(๑๐) นวัตตัพพังพุทธัสสทินนังมหัปผลันติกถา
(๑๑) ทักขิณาวิสุทธิกถา
วรรคที่ ๑๘ มี ๙ กถา คือ
(๑) มนุสสโลกกถา (๒) ธัมมเทสนากถา
(๓) กรุณากถา (๔) คันธชาติกถา
(๕) เอกมัคคกถา (๖) ฌานสังกันติกถา
(๗) ฌานันตริกกถา (๘) สมาปันโนสัททังสุณาตีติกถา
(๙) จักขุนารูปังปัสสตีติกถา
วรรคที่ ๑๙ มี ๘ กถา คือ
(๑) กิเลสชหนกถา (๒) สุญญตากถา
(๓) สามัญญผลกถา (๔) ปัตติกถา
(๕) ตถตากถา (๖) กุสลกถา
(๗) อัจจันตนิยามกถา (๘) อินทริยกถา
วรรคที่ ๒๐ มี ๖ กถา คือ
(๑) อสัญจิจจกถา (๒) ญาณกถา
(๓) นิรยปาลกถา (๔) ติรัจฉานกถา
(๕) มัคคกถา (๖) ญาณกถา
๕. ขุททกอัฑฒปัณณาสก์
วรรคที่ ๒๑ มี ๘ กถา คือ
(๑) สาสนกถา (๒) อวิวิตตกถา
(๓) สัญโญชนกถา (๔) อิทธิกถา
(๕) พุทธกถา (๖) สัพพทิสากถา
(๗) ธัมมกถา (๘) กัมมกถา
วรรคที่ ๒๒ มี ๑๐ กถา คือ
(๑) ปรินิพพานกถา (๒) กุสลจิตตกถา
(๓) อาเนญชกถา (๔) ธัมมาภิสมยกถา
(๕-๗) ติสโสปิกถา (๘) อัพยากตกถา
(๙) อาเสวนปัจจยตากถา (๑๐) ขณิกกถา
วรรคที่ ๒๓ มี ๙ กถา คือ
(๑) เอกาธิปปายกถา (๒) อรหันตวัณณกถา

(๓-๗) อิสสริยกามการิกากถา (๘) ปฏิรูปกถา

(๙) อปรินิปผันนกถา

๑.๒ เนื้อหาที่จัดตามกลุ่มสาระทางธรรม

เนื้อหาในคัมภีร์กถาวัตถุอาจจัดแบ่งตามสาระทางธรรมได้ดังนี้

๑. เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

(๑) เรื่องพระโวหารของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระ

(๒) เรื่องกำลังของพระตถาคต

(๓) เรื่องชื่อว่าพระพุทธเจ้าเพราะปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้

(๔) เรื่องลักษณะของพระโพธิสัตว์

(๕) เรื่องการเกิดและการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์

(๖) เรื่องผลของการถวายทานแด่พระพุทธเจ้า

(๗) เรื่องพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในโลกหรือไม่

(๘) เรื่องการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า

(๙) เรื่องพระพุทธเจ้ามีพระกรุณาหรือไม่

(๑๐) เรื่องพระบังคนหนักและพระบังคนเบาของพระพุทธเจ้ามีกลิ่นหอมกว่าคันธชาติอื่น ๆ

(๑๑) เรื่องฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า

(๑๒) เรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพุทธธรรมไม่เท่ากัน

(๑๓) เรื่องพระพุทธเจ้าประทับอยู่ทั่วทุกทิศ

(๑๔) เรื่องพระโพธิสัตว์อุทิศศาสดาอื่นได้

๒. เรื่องเกี่ยวกับพระอรหันต์

(๑) เรื่องพระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้

(๒) เรื่องความไม่รู้ของพระอรหันต์

(๓) เรื่องความสงสัยของพระอรหันต์

(๔) เรื่องคฤหัสถ์เป็นพระอรหันต์ได้

(๕) เรื่องการบรรลุอรหัตตผลขณะปฏิสนธิหรืออยู่ในครรภ์ได้

(๖) เรื่องธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

(๗) เรื่องพระอรหันต์บริบูรณ์ด้วยผล ๔ ประการ

(๘) เรื่องพระอรหันต์บริบูรณ์ด้วยอุเบกขา ๖ ประการ

(๙) เรื่องความเป็นพระอรหันต์เกิดขึ้นจากการละสังโยชน์ทั้งปวง

(๑๐) เรื่องพระอรหันต์มีอเสกขญาณได้

(๑๑) เรื่องพระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลเพราะแห่งกรรม

(๑๒) เรื่องพระอรหันต์ยังมีการสั่งสมบุญ

(๑๓) เรื่องพระอรหันต์ไม่มีอกาลมรณะ (คือ ถ้ากรรมยังไม่หมด จะไม่ปรินิพพาน)

(๑๔) เรื่องจิตของพระอรหันต์ในขณะปรินิพพาน
(๑๕) เรื่องพระอรหันต์ปรินิพพานได้ขณะที่จิตอยู่ในอรูปฌาน
(๑๖) เรื่องอมนุษย์แปลงเพศเป็นพระอรหันต์ เสพเมถุนธรรม
๓. เรื่องเกี่ยวกับพระอริยบุคคลอื่นนอกจากพระอรหันต์
(๑) เรื่องพระอริยบุคคลละกิเลสได้เป็นส่วน ๆ
(๒) เรื่องพระโสดาบันประเภทสัตตักขัตตุปรมะ
(๓) เรื่องพระโสดาบันประเภทโกลังโกละ
(๔) เรื่องพระโสดาบันประเภทเอกพีชี
(๕) เรื่องพระโสดาบันอาจฆ่าสัตว์ได้
(๖) เรื่องพระโสดาบันละทุคติได้
๔. เรื่องเกี่ยวกับลักษณะและแนวทางการปฏิบัติธรรมของพระอริยะ
(๑) เรื่องญาณทั้งหมดของพระตถาคตเป็นอริยะ
(๒) เรื่องอเสกขญาณ
(๓) เรื่องผลของอริยมรรคคือการละกิเลสเท่านั้น
(๔) เรื่องรูปเป็นมรรค
(๕) เรื่องผู้พรั่งพร้อมด้วยวิญญาณ ๕ ชื่อว่าผู้เจริญมรรค
(๖) เรื่องสังขารทั้งหลายเว้นอริยมรรค เป็นทุกข์
(๗) เรื่องการเปล่งวาจาของผู้เจริญมรรค
(๘) เรื่องพระอริยบุคคลทำให้แจ้งผลทั้ง ๔ ประการ ด้วยมรรคเดียว
(๙) เรื่องมรรคมีองค์ ๕
๕. เรื่องเกี่ยวกับปุถุชน
(๑) เรื่องปุถุชนละกามราคะและพยาบาทได้
(๒) เรื่องปุถุชนผู้มีฌานบรรลุมรรคได้
(๓) เรื่องปุถุชนมีความแน่นอนโดยส่วนเดียว
(๔) เรื่องความไม่รู้ของปุถุชน
(๕) เรื่องปุถุชนไม่สงัดจากสภาวธรรมที่เป็นไปในธาตุ ๓
๖. เรื่องเกี่ยวกับเทวดา
(๑) เรื่องพรหมจรรย์ของเทพ
(๒) เรื่องความสำรวมของเทพ
(๓) เรื่องการมีสัญญาของอสัญญสัตว์
๗. เรื่องเกี่ยวกับคณะสงฆ์
(๑) เรื่องไม่ควรยอมรับว่าพระสงฆ์รับทักษิณาทานได้
(๒) เรื่องไม่ควรยอมรับว่าพระสงฆ์ทำทักษิณาให้หมดจดได้

(๓) เรื่องไม่ควรยอมรับว่าพระสงฆ์ฉันได้
(๔) เรื่องไม่ควรยอมรับว่าทานที่ถวายแด่พระสงฆ์มีผลมาก
๘. เรื่องเกี่ยวกับคำสอน
(๑) เรื่องหลักคำสอนเป็นเรื่องที่ดัดแปลงขึ้นใหม่
๙. เรื่องเกี่ยวกับสภาวธรรม
(๑) เรื่องความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ของบุคคล
(๒) เรื่องความมีอยู่ของสิ่งทั้งปวง
(๓) เรื่องความมีอยู่ของสิ่งบางอย่าง
(๔) เรื่องความมีอยู่ของอดีต ปัจจุบัน และอนาคต
(๕) เรื่องการตั้งอยู่ต่อเนื่องของจิตดวงเดียว
(๖) เรื่องจิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์
(๗) เรื่องจิตที่มีอนาคตเป็นอารมณ์
(๘) เรื่องจิตถูกวิตกวิจารครอบงำ
(๙) เรื่องวิญญาณ ๕ มีความผูกใจ
(๑๐) เรื่องโสตวิญญาณเกิดขึ้นต่อเนื่องจากจักขุวิญญาณ
(๑๑) เรื่องสภาวธรรมทั้งปวงเป็นสภาวะที่แน่นอน
๑๐. เรื่องเกี่ยวกับอภิญญา
(๑) เรื่องทิพยจักษุ
(๒) เรื่องทิพยโสตะ
(๓) เรื่องบุคคลผู้มีฤทธิ์สามารถดำรงอยู่ได้ตลอดกัป
(๔) เรื่องพระพุทธเจ้าและพระสาวกแสดงฤทธิ์ได้ตามปรารถนา
๑๑. เรื่องเกี่ยวกับการตรัสรู้
(๑) เรื่องการตรัสรู้ธรรมโดยลำดับ
(๒) เรื่องการหลุดพ้นของจิตที่มีราคะ
(๓) เรื่องการหลุดพ้นโดยลำดับ
(๔) เรื่องการละสังโยชน์ทั้งปวงเป็นอรหัตตผล
(๕) เรื่องวิมุตติญาณคือความหลุดพ้น
(๖) เรื่องการละกิเลสได้ขณะมีกิเลส
๑๒. เรื่องเกี่ยวกับอสังขตธรรม(นิพพาน)
(๑) เรื่องความดับ ๒ ประเภท
(๒) เรื่องผู้เห็นอานิสงส์ในนิพพานละสังโยชน์ได้
(๓) เรื่องผลแห่งความเป็นสมณะเป็นอสังขตะ(ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง)
(๔) เรื่องความเป็นจริงแห่งสภาวธรรมทั้งปวงเป็นอสังขตะ

(๕) เรื่องนิยามเป็นอสังขตะ
(๖) เรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นอสังขตะ
(๗) เรื่องอริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ
(๘) เรื่องอากาสานัญจายตนะเป็นอสังขตะ
(๙) เรื่องนิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ
(๑๐) เรื่องอากาศเป็นอสังขตะ
(๑๑) เรื่องนิพพานธาตุเป็นกุศล
(๑๒) เรื่องบุคคลละกิเลสเป็นส่วน ๆ
(๑๓) เรื่องพระอรหันต์ปรินิพพานขณะมีกุศลจิต
(๑๔) เรื่องการบรรลุธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน
(๑๕) เรื่องการบรรลุอรหัตตผลของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์และผู้ฝัน
(๑๖) เรื่องสังโยชน์มีอมตะ(นิพพาน)เป็นอารมณ์
(๑๗) เรื่องผู้ใช้ให้ทำอนันตริยกรรมบรรลุธรรมได้
๑๓. เรื่องเกี่ยวกับราคะ
(๑) เรื่องราคะเทียม
๑๔. เรื่องเกี่ยวกับฌาน
(๑) เรื่องการเปล่งวาจาของผู้เข้าฌาน
(๒) เรื่องผู้เข้าสมาบัติที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์อาจรู้ผิด ๆ ได้
(๓) เรื่องสมาธิคืออาการต่อเนื่องของจิต
(๔) เรื่องผู้เข้าฌานยังมีความยินดี (ตัณหา)
(๕) เรื่องการเลื่อนจากฌานหนึ่งไปสู่อีกฌานหนึ่ง
(๖) เรื่องสมาธิที่เกิดระหว่างฌาน
(๗) เรื่องการได้ยินเสียงของผู้เข้าฌาน
๑๕. เรื่องเกี่ยวกับโลกและจักรวาล
(๑) เรื่องคติ ๖
(๒) เรื่องอันตรภพ
(๓) เรื่องการไม่มีนายนิรยบาลในนรก
(๔) เรื่องอากาศเป็นสภาวธรรมที่เห็นได้
๑๖. เรื่องเกี่ยวกับกรรม
(๑) เรื่องกรรมเป็นของเที่ยงแท้
(๒) เรื่องแผ่นดินเป็นผลของกรรม
(๓) เรื่องความแก่ความตายเป็นผลของกรรม
(๔) เรื่องกรรมทุกอย่างต้องมีผล

(๕) เรื่องทุกอย่างมาจากกรรม

(๖) เรื่องผู้ล่วงลับไปแล้วได้รับสิ่งที่ผู้อื่นในโลกอุทิศให้

(๗) เรื่องบุคคลแม้ไม่มีเจตนาทำให้มารดาเสียชีวิตก็ชื่อว่ากระทำอนันตริยกรรม

๑๗. เรื่องเกี่ยวกับทุกข์

(๑) เรื่องสิ่งที่เนื่องด้วยอินทรีย์เท่านั้นเป็นทุกข์

(๒) เรื่องสังขารทั้งหลายยกเว้นอริยมรรคเป็นทุกข์

๑๘. เรื่องเกี่ยวกับคุณธรรม

(๑) เรื่องเจตสิกธรรมคือทาน

(๒) เรื่องบุญที่สำเร็จด้วยการใช้สอย

(๓) เรื่องผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรคต้องประกอบด้วยศีล ๒ อย่าง

(๔) เรื่องศีลไม่เป็นเจตสิก

(๕) เรื่องศีลเจริญได้ด้วยการสมาทาน

(๖) เรื่องวิญญาณ ๕ เป็นกุศลและอกุศล

(๗) เรื่องกายวิญญัติและวจีวิญญัติเป็นศีล

(๘) เรื่องอวิญญัติเป็นความทุศีล

(๙) เรื่องอนุสัยเป็นอัพยากฤต

(๑๐) เรื่องอนุสัยกับปริยุฏฐานกิเลสเป็นคนละอย่าง

(๑๑) เรื่องปริยุฏฐานกิเลสไม่ประกอบกับจิต

(๑๒) เรื่องอาสวะ ๔ ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

(๑๓) เรื่องความสำรวมเป็นกรรม

(๑๔) เรื่องกัปปัฏฐบุคคล(ฝ่ายชั่ว)ต้องดำรงอยู่ตลอดกัป

(๑๕) เรื่องกัปปัฏฐบุคคล(ฝ่ายชั่ว)ไม่พึงได้กุศลจิต

(๑๖) เรื่องความต่อเนื่องระหว่างกุศลกับอกุศล

(๑๗) เรื่องการละกิเลสที่เป็นอดีต

(๑๘) เรื่องสัทธินทรีย์ไม่เป็นโลกิยะ

๒. วิธีการ

วิธีการของคัมภีร์กถาวัตถุประกอบด้วยนัย ๘ นัย ที่เรียกว่า อัฏฐมุขนัยหรืออัฏฐกนิคคหนัย แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ (ตอบรับและตอบปฏิเสธ) และฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ (ตอบปฏิเสธและตอบรับ) ฝ่ายละ ๔ นัย แต่ละนัยแบ่งเป็น ๕ องค์ และแต่ละองค์ยังแบ่งย่อยออกไปอีกเป็นองค์ละ ๕ ขั้นบ้าง ๔ ขั้นบ้าง ดังโครงสร้างต่อไปนี้

อัฏฐมุขนัย หรืออัฏฐกนิคคหนัย

ฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ ฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ

๔ นัย ๔ นัย

องค์ที่ ๑. อนุโลมปัญจกะ องค์ที่ ๑. ปัจจนีกปัญจกะ

องค์ที่ ๒. ปฏิกัมมจตุกกะ องค์ที่ ๒. ปฏิกัมมจตุกกะ

องค์ที่ ๓. นิคคหจตุกกะ องค์ที่ ๓. นิคคหจตุกกะ

องค์ที่ ๔. อุปนยนจตุกกะ องค์ที่ ๔. อุปนยนจตุกกะ

องค์ที่ ๕. นิคคมจตุกกะ องค์ที่ ๕. นิคคมจตุกกะ

การแบ่งย่อยภายในของแต่ละนัยและแต่ละองค์ของอนุโลมปัจจนีกะและปัจจนีกานุโลมะ

๑. อนุโลมปัญจกะ หรือ ปัจจนีกปัญจกะ แบ่งเป็น ๕ ขั้น คือ

คำถามนำ ๒ แบบ แบบอนุโลมปุจฉาและแบบปฏิโลมปุจฉา

๑.๑ ขั้นฐปนา

- อนุโลมฐปนา

- ปฏิโลมฐปนา

๑.๒ ขั้นอนุโลมปาปนา ๑.๓ ขั้นอนุโลมโรปนา

๑.๔ ขั้นปฏิโลมปาปนา ๑.๕ ขั้นปฏิโลมโรปนา

๒. ปฏิกัมมจตุกกะ แบ่งเป็น ๔ ขั้น คือ

๒.๑ ขั้นอนุโลมปาปนา ๒.๒ ขั้นอนุโลมโรปนา

๒.๓ ขั้นปฏิโลมปาปนา ๒.๔ ขั้นปฏิโลมโรปนา

๓. นิคคหจตุกกะ แบ่งเป็น ๔ ขั้น คือ

๓.๑ ขั้นอนุโลมปาปนา ๓.๒ ขั้นอนุโลมโรปนา

๓.๓ ขั้นปฏิโลมปาปนา ๓.๔ ขั้นปฏิโลมโรปนา

๔. อุปนยนจตุกกะ แบ่งเป็น ๔ ขั้น คือ

๔.๑ ขั้นอนุโลมปาปนา ๔.๒ ขั้นอนุโลมโรปนา

๔.๓ ขั้นปฏิโลมปาปนา ๔.๔ ขั้นปฏิโลมโรปนา

๕. นิคคมจตุกกะ แบ่งเป็น ๔ ขั้น คือ

๕.๑ ขั้นอนุโลมปาปนา ๕.๒ ขั้นอนุโลมโรปนา

๕.๓ ขั้นปฏิโลมปาปนา ๕.๔ ขั้นปฏิโลมโรปนา

แผนภูมิแสดงอัฏฐมุขนัยหรืออัฏฐกนิคคหนัยในปุคคลกถา

ปุคคลกถา

๑. สุทธสัจฉิกัฏฐะ

นิคคหะที่ ๑ นิคคหะที่ ๒

อนุโลมปัจจนีกะ ปัจจนีกานุโลมะ

๑. อนุโลมปัญจกะ ๑. ปัจจนีกปัญจกะ

๒. ปฏิกัมมจตุกกะ ๒. ปฏิกัมมจตุกกะ
๓. นิคคหจตุกกะ ๓. นิคคหจตุกกะ
๔. อุปนยนจตุกกะ ๔. อุปนยนจตุกกะ
๕. นิคคมจตุกกะ ๕. นิคคมจตุกกะ

๒. โอกาสสัจฉิกัฏฐะ

นิคคหะที่ ๓ นิคคหะที่ ๖
อนุโลมปัจจนีกะ ปัจจนีกานุโลมะ
๑. อนุโลมปัญจกะ ๑. ปัจจนีกปัญจกะ
๒. ปฏิกัมมจตุกกะ ๒. ปฏิกัมมจตุกกะ
๓. นิคคหจตุกกะ ๓. นิคคหจตุกกะ
๔. อุปนยนจตุกกะ ๔. อุปนยนจตุกกะ
๕. นิคคมจตุกกะ ๕. นิคคมจตุกกะ

๓. กาลสัจฉิกัฏฐะ

นิคคหะที่ ๔ นิคคหะที่ ๗
อนุโลมปัจจนีกะ ปัจจนีกานุโลมะ
๑. อนุโลมปัญจกะ ๑. ปัจจนีกปัญจกะ
๒. ปฏิกัมมจตุกกะ ๒. ปฏิกัมมจตุกกะ
๓. นิคคหจตุกกะ ๓. นิคคหจตุกกะ
๔. อุปนยนจตุกกะ ๔. อุปนยนจตุกกะ
๕. นิคคมจตุกกะ ๕. นิคคมจตุกกะ

๔. อวัยวสัจฉิกัฏฐะ

นิคคหะที่ ๕ นิคคหะที่ ๘
อนุโลมปัจจนีกะ ปัจจนีกานุโลมะ
๑. อนุโลมปัญจกะ ๑. ปัจจนีกปัญจกะ
๒. ปฏิกัมมจตุกกะ ๒. ปฏิกัมมจตุกกะ
๓. นิคคหจตุกกะ ๓. นิคคหจตุกกะ
๔. อุปนยนจตุกกะ ๔. อุปนยนจตุกกะ
๕. นิคคมจตุกกะ ๕. นิคคมจตุกกะ

คำอธิบายความหมายของคำและตัวอย่างการใช้

นิคคหะที่ ๑ อนุโลมปัจจนีกะ

นิคคหะที่ ๑ เป็นของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ อนุโลมปัญจกะ ปฏิกัมมจตุกกะ นิคคหจตุกกะ อุปนยนจตุกกะ และนิคคมจตุกกะ ดังคำอธิบายความหมายของคำและตัวอย่างการใช้ต่อไปนี้

ก. ความหมายของคำในอนุโลมปัญจกะ

คำว่า อนุโลมปัญจกะ แปลว่า องค์ ๕ แห่งนิคคหนัย หรือ หลักนิคคห-

นัย ๕ ขั้น ที่เริ่มต้นด้วยคำตอบรับ (อนุโลม) ก่อนคำตอบปฏิเสธ (ปัจจนีก) คำในอนุโลมปัญจกะมีความหมายดังนี้

๑. คำถามนำ

คำถามนำ หมายถึง คำถามเปิดประเด็นเพื่อนำไปสู่การสนทนาโต้ตอบกัน มี ๒ แบบ คือ แบบอนุโลมปุจฉา และ แบบปฏิโลมปุจฉา คำถามแบบอนุโลม คือ คำถามตามลำดับ เช่น ก เป็น ข ใช่ไหม ส่วนคำถามแบบปฏิโลม คือคำถามย้อนกลับ เช่น ข เป็น ก ใช่ไหม หรืออีกนัยหนึ่ง คำถามที่มีคำตอบเป็นแบบคำตอบรับ เรียกว่า อนุโลมปุจฉา ส่วนคำถามที่มีคำตอบเป็นแบบคำตอบปฏิเสธ เรียกว่า ปฏิโลมปุจฉา

ตัวอย่างคำถามนำจากปุคคลกถา

(ข้อ ๑)

สก. : ท่านหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม

ปร. : ใช่

สก. : สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะ ท่านหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้นใช่ไหม

ปร : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

คำอธิบายและปรับเป็นคำตรรก

(๑) คำว่า สก. หมายถึง สกวาที ซึ่งในคัมภีร์นี้หมายถึง ภิกษุฝ่ายวิภัชชวาทหรือเถรวาท ส่วนคำว่า ปร. หมายถึง ปรวาที ซึ่งในปุคคลกถา ได้แก่ ภิกษุในนิกายวัชชีปุตตกะ นิกายสมิติยะ เป็นฝ่ายอาจริยวาท และพวกเดียรถีย์ผู้นับถือลัทธิ-สัสสตวาทะ บางพวก ทั้งหมดนี้มีชื่อรวมว่า ปุคคลวาทิน คือผู้ถือว่าบุคคลมีอยู่จริง คือมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร คำว่า บุคคล ในที่นี้หมายถึง อัตตา หรือ อาตมัน ชีวะ หรือวิญญาณ (self or soul)

(๒) คำถามว่า ท่านหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม มีใจความว่า ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม คือบุคคลเป็นเช่นใด สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ก็เป็นเช่นนั้น หรือบุคคลมีอยู่จริง (นิจจัง) เหมือนสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ซึ่งเป็นความเห็นของปุคคลวาทิน ต่างกับความเห็นของเถรวาทที่เห็นว่าบุคคลเป็นอนิจจัง

ทุกขัง และอนัตตา

(๓) คำว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ เป็นคำ ๒ คำ คือ สัจฉิกัฏฐะ และปรมัตถะ คำแรก หมายถึงความจริง ๒ อย่าง คือ สมมติสัจ (ความจริงขั้นสมมติ) และปรมัตถสัจ (ความจริงขั้นปรมัตถ์) ส่วนคำหลัง หมายถึง ปรมัตถสัจอย่างเดียว แต่พวกปุคคล- วาทินใช้คำทั้งสองนี้ หมายถึง ปรมัตถสัจเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อสกวาทีถามว่า ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม ปรวาที จึงตอบว่าใช่

(๔) แต่เมื่อสกวาทีย้อนถามว่า สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะ เป็นปรมัตถะ ท่านหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้นใช่ไหม (สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ นั้นเป็นบุคคลใช่ไหม) ปรวาทีรู้ทันว่า สกวาทีใช้คำสัจฉิกัฏฐ- ปรมัตถ์แยกเป็น ๒ ความหมาย จึงตอบปฏิเสธ เพราะไม่ยอมรับว่าบุคคลเป็นสมมติสัจ ข้อนี้แสดงว่า สกวาทีกับปรวาทีใช้คำสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ในความหมายต่างกัน คือ เดิมปรวาทีเห็นว่าบุคคลกับสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์เป็นอย่างเดียวกันหรือเท่ากัน ส่วนสกวาทีเห็นว่าบุคคลเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ จึงย้อนถามเช่นนั้น

(๕) ขอปรับคำถามนำข้างต้นเป็นคำตรรก (logical terms) ดังนี้

คำถามนำของสกวาที

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่า บุคคล เป็น สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม

(ก) (ข)

- ปรวาทีตอบ : ใช่

- ปฏิโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ เป็นบุคคลใช่ไหม

- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

๒. ขั้นฐปนา อนุโลมฐปนาและปฏิโลมฐปนา

คำว่า ฐปนา แปลว่า การตั้ง ในที่นี้หมายถึงการตั้งประเด็นจากคำตอบของคำถามนำ ๒ แบบข้างต้น เพื่อซักไซ้ไล่เลียงให้ยอมรับผิด (อาชานาหิ นิคฺคหำ)

มี ๒ แบบ คือ อนุโลมฐปนา และ ปฏิโลมฐปนา

อนุโลมฐปนา หมายถึง การตั้งประเด็นจากคำตอบของคำถามแบบอนุโลม ซึ่งต่อไปขอเรียกว่า คำตอบที่ ๑ เช่น

คำถามนำแบบอนุโลม : ก เป็น ข ใช่ไหม

สมมติว่า ตอบว่า : ใช่

อนุโลมฐปนา : หากยอมรับว่า ก เป็น ข

ปฏิโลมฐปนา หมายถึง การตั้งประเด็นจากคำตอบของคำถามนำแบบปฏิโลม ซึ่งต่อไปขอเรียกว่า คำตอบที่ ๒ เช่น

คำถามนำแบบปฏิโลม : ข เป็น ก ใช่ไหม

สมมติว่า ตอบว่า : ไม่ใช่

ปฏิโลมฐปนา : หากไม่ยอมรับว่า ข เป็น ก

ตัวอย่างฐปนาจากปุคคลกถา(ที่ปรับเป็นคำตรรกแล้ว)

สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ (ความผิด) ดังต่อไปนี้

- อนุโลมฐปนา : หากท่านยอมรับว่า บุคคล เป็น สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

(ก)

(ข)

- ปฏิโลมฐปนา : อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะ และปรมัตถะ เป็นบุคคล

๓. ขั้นปาปนา อนุโลมปาปนาและปฏิโลมปาปนา

คำว่า ปาปนา แปลว่า การถึง การทำให้ถึง ในที่นี้ หมายถึง การชี้แนะให้ยอมรับ คำว่า อนุโลมปาปนา จึงหมายถึง การชี้แนะให้ยอมรับคำตอบที่ ๑ โดยแก้ไขคำตอบที่ ๒ ให้คล้อยตามคำตอบที่ ๑ เพื่อมิให้ขัดแย้งกัน เช่น

อนุโลมฐปนา : หากยอมรับว่า ก เป็น ข

อนุโลมปาปนา : ก็ควรยอมรับว่า ข เป็น ก ด้วย

คำว่า ปฏิโลมปาปนา หมายถึง การชี้แนะให้ยอมรับคำตอบที่ ๒ โดยแก้ไขคำตอบที่ ๑ มิให้ขัดแย้งกับคำตอบที่ ๒ เช่น

ปฏิโลมฐปนา : อนึ่ง หากไม่ยอมรับว่า ข เป็น ก

ปฏิโลมปาปนา : ก็ไม่ควรยอมรับว่า ก เป็น ข ด้วย

ตัวอย่างฐปนาและปาปนาจากปุคคลกถา(ที่ปรับเป็นคำตรรกแล้ว)

อนุโลมฐปนา : หากท่านยอมรับว่า บุคคล เป็น สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

(ก)

(ข)

อนุโลมปาปนา : ท่านก็ควรยอมรับว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะเป็นบุคคล

ปฏิโลมฐปนา : อนึ่ง หากท่านไม่ยอมว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ เป็นบุคคล

ปฏิโลมปาปนา : ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า บุคคล เป็น สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

๔. ขั้นโรปนา อนุโลมโรปนาและปฏิโลมโรปนา

คำว่า โรปนา แปลว่า ยกขึ้น ในที่นี้หมายถึงการยกความผิด (ความขัดแย้งในตัวเอง) ขึ้นแสดง หรือการชี้ผิดว่า คำตอบที่ ๒ ผิด (ขัดแย้งกับคำตอบที่ ๑) เช่น

อนุโลมฐปนา : หากยอมรับว่า ก เป็น ข

อนุโลมปาปนา : ก็ควรยอมรับว่า ข เป็น ก ด้วย

อนุโลมโรปนา : การยอมรับว่า ก เป็น ข แต่ไม่ยอมรับว่า ข เป็น ก จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

คำว่า ปฏิโลมโรปนา หมายถึง การยกความผิดขึ้นแสดง หรือการชี้ผิดว่า คำตอบที่ ๑ ผิด (ขัดแย้งกับคำตอบที่ ๒) เช่น

ปฏิโลมฐปนา : อนึ่ง หากไม่ยอมรับว่า ข เป็น ก

ปฏิโลมปาปนา : ก็ไม่ควรยอมรับว่า ก เป็น ข ด้วย

ปฏิโลมโรปนา : การยอมรับว่า ก เป็น ข
แต่ไม่ยอมรับว่า ข เป็น ก
จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด (ขัดแย้งในตัวเอง)

ตัวอย่างฐปนา ปาปนาและโรปนาจากปุคคลกถา(ที่ปรับเป็นคำตรรกแล้ว)

อนุโลมฐปนา : หากท่านยอมรับว่า บุคคล เป็น สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์
(ก)
(ข)

อนุโลมปาปนา : ท่านก็ควรยอมรับว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ เป็นบุคคล

อนุโลมโรปนา : การที่ท่านยอมรับว่าบุคคล เป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่าสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ เป็นบุคคล จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

ปฏิโลมฐปนา : อนึ่ง หากท่านไม่ยอมว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ เป็นบุคคล

ปฏิโลมปาปนา : ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า บุคคล เป็น สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

ปฏิโลมโรปนา : การที่ท่านยอมรับว่า บุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ เป็นบุคคล จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

เปรียบเทียบกับกฎทางตรรกศาสตร์ของตะวันตก

เพื่อให้เข้าใจว่าวิธีการของคัมภีร์กถาวัตถุ เป็นวิธีการทางตรรกศาสตร์แบบไหนของปรัชญาตะวันตก ขอนำกฎทางตรรกศาสตร์ของตะวันตก ๔ กฎ มาเสนอ เพื่อพิจารณาเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้

๑. กฎแห่งความเหมือน หรือกฎแห่งเอกลักษณ์ (law of identity) ซึ่งมี ๒ ลักษณะ คือ (๑) เหมือนกันทุกอย่าง เช่น ก = ก หรือ ก เป็น ก (๒) เหมือนกันบางส่วน เช่น ก เป็น ข โดยทั่วไปหมายถึง ก เป็นเพียงส่วนหนึ่งของ ข ไม่ใช่เหมือนกันทั้งหมด ปรัชญาเวทานตะของรามานุชะแห่งอินเดียเรียกลักษณะเช่นนี้ว่า ความเหมือนใน ความต่าง (identity in difference)

๒. กฎแห่งความต่างหรือกฎแห่งอเนกลักษณ์ (law of difference) มีนัยตรงกันข้ามกับกฎที่ ๑ เช่น ก ไม่ใช่ ข หรือ ข ไม่เป็น ก ซึ่งอาจหมายถึง ก เป็นเพียงส่วนหนึ่งของ ข ดังกล่าวในกฎที่ ๑ ก็ได้ ในกรณีอย่างนี้ ถ้าพูดว่า ก เป็น ข ก็พูดได้ ไม่ถือว่าผิด เพราะความเป็น ก ทั้งหมดอยู่ใน ข ด้วย แต่ถ้าพูดว่า ข เป็น ก ผิด เพราะความเป็น ข บางส่วนไม่มีใน ก

๓. กฎแห่งความขัดแย้งในตัวเอง (law of self-contradiction) เช่น พูดว่า “ก เป็น ข แต่ ข ไม่เป็น ก? ถือว่าขัดแย้งในตัวเอง เพราะ ก จะเป็น ข และไม่เป็น ข ในขณะเดียวกันไม่ได้

๔. กฎนิรมัชฌิม (law of excluded middle) เช่นถ้าถามว่า “ก เป็น ข หรือไม่เป็น ข? คำถามนี้เปิดโอกาสให้ตอบได้ ๒ คำตอบเท่านั้น คือ (๑) ตอบว่า ก เป็น ข

(๒) ตอบว่า ก ไม่เป็น ข ถ้าตอบอย่างอื่นผิด คือ ไม่มีคำตอบกลาง ๆ ว่า “ก เป็น ข และไม่เป็น ข? ถ้าตอบอย่างนี้ถือว่าผิดกฎนิรมัชฌิม แต่ต้องเข้าใจว่า กฎนี้ใช้ได้กับข้อความ ๒ อย่างที่ขัดแย้งกันอย่างตรงกันข้าม เช่น “ดำ? กับ “ขาว? ไม่มีอย่างที่ ๓ จริง ๆ

ข. ความหมายของคำในปฏิกัมมจตุกกะ

คำว่า ปฏิกัมมะ (ปฏิกรรม) แปลว่า การทำคืน การทำตอบ หรือการแก้ไข ในที่นี้หมายถึงการโต้กลับของฝ่ายปรวาที เพื่อแก้ตัวและเพื่อชี้ความผิดของฝ่ายสกวาทีบ้าง โดยใช้เหตุผลลวง (ฉลวเสน) คำว่า ปฏิกัมมจตุกกะ แปลว่า หลักการโต้กลับ ๔ ขั้น คือ ตัดขั้นฐปนาของอนุโลมปัญจกะออกไป แต่นำข้อความที่เป็น ฐปนาไปรวมไว้ในขั้นปาปนาด้วย นอกจากนั้นเหมือนกับของอนุโลมปัญจกะ

ตัวอย่างจากปุคคลกถา(ที่ปรับเป็นคำตรรกแล้ว)

- อนุโลมฐปนา : ท่านเห็นว่า บุคคล ไม่เป็น สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม

(ก)

(ข)

- สกวาทีตอบ : ใช่๑
- ปฏิโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะ และปรมัตถะ ไม่เป็นบุคคล ใช่ไหม
- สกวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
- ปรวาที : ท่านจงรับปฏิกรรม ดังต่อไปนี้

ขั้นปาปนาและขั้นโรปนา

๑- อนุโลมปาปนา : หากท่านยอมรับว่า บุคคลไม่เป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ท่านก็ควรยอมรับว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะ และปรมัตถะ ไม่เป็นบุคคล

๒- อนุโลมโรปนา : การที่ท่านยอมรับว่า บุคคลไม่เป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่าสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะ และ ปรมัตถะ ไม่เป็นบุคคล จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

๓- ปฏิโลมปาปนา : อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ ไม่เป็นบุคคล ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า บุคคลไม่เป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

๔- ปฏิโลมโรปนา : การที่ท่านยอมรับว่า บุคคลไม่เป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่าสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะ และ ปรมัตถะ ไม่เป็นบุคคล จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

ค. ความหมายของคำในนิคคหจตุกกะ

คำว่า นิคคหะ แปลว่า การข่ม การจับผิด การกล่าวโทษ คำว่า

นิคคหจตุกกะ แปลว่า หลักการข่ม ๔ ขั้น คือ ขั้นอนุโลมปาปนา ขั้นอนุโลมโรปนา ขั้นปฏิโลมปาปนา และขั้นปฏิโลมโรปนา เช่นเดียวกับปฏิกัมมจตุกกะและเป็นของปรวาทีเช่นกัน

ตัวอย่างจากบุคลกถา(ที่ปรับเป็นคำตรรกแล้ว)

(ความนำ)

ปร. อนึ่ง หากท่านระลึกได้ว่า ท่านยอมรับว่า บุคคลไม่เป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะ และปรมัตถะ ไม่เป็นบุคคล ดังนั้น ท่านเมื่อยอมรับด้วยปฏิญญานี้ในอนุโลมปัญจกะนั้น ก็ควรถูกลงนิคคหะอย่างนี้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงลงนิคคหะท่าน ท่านจึงเป็น

อันข้าพเจ้าลงนิคคหะชอบแล้ว ดังต่อไปนี้

(ต่อไปเป็นข้อความนิคคหะ ๔ ขั้น ซึ่งมีนัยเดียวกับข้อความในปฏิกัมมจตุกกะข้างต้น)

ง. ความหมายของคำในอุปนยนจตุกกะ

คำว่า อุปนยนะ แปลว่า การน้อมเข้ามาใกล้ การนำไปเปรียบเทียบ คำว่า อุปนยนจตุกกะ แปลว่า หลักการเปรียบเทียบ ๔ ขั้น คือ ขั้นอนุโลมปาปนา ขั้นอนุโลมโรปนา ขั้นปฏิโลมปาปนา และขั้นปฏิโลมโรปนา ของปรวาที

ตัวอย่างจากปุคคลกถา(ที่ปรับเป็นคำตรรกแล้ว)

(ความนำ)

ปร. หากนิคคหะนี้เป็นการนิคคหะโดยมิชอบ ในนิคคหะที่ท่านลงแก่ข้าพเจ้านั้น ท่านก็จงเห็นว่าเป็นอย่างนั้นเหมือนกัน

ข้าพเจ้ายอมรับว่า บุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ที่เป็นสัจฉิกัฏฐะและปรมัตถะ เป็นบุคคล และข้าพเจ้า เมื่อยอมรับด้วยปฏิญญานี้ในอนุโลมปัญจกะนั้น ท่านไม่ควรลงนิคคหะอย่างนี้ แต่ท่านก็ยังลงนิคคหะข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงถูกท่านลงนิคคหะโดยมิชอบ ดังที่กล่าวมาว่า

(ต่อไปเป็นข้อความนิคคหะ ๔ ขั้น ซึ่งนำมาจากข้อความนิคคหะของสกวาทีในอนุโลมปัญจกะ ดูข้อ ๑)

จ. ความหมายของคำในนิคคมจตุกกะ

คำว่า นิคคมะ แปลว่า การสรุป คำว่า นิคคมจตุกกะ แปลว่า หลักการสรุป ๔ ขั้น คือ ขั้นอนุโลมปาปนา ขั้นอนุโลมโรปนา ขั้นปฏิโลมปาปนา และขั้น

ปฏิโลมโรปนา ของปรวาที

ตัวอย่างจากบุคลกถา(ที่ปรับเป็นคำตรรกแล้ว)

(ความนำ)

ปร. ท่านไม่ควรลงนิคคหะข้าพเจ้าอย่างนี้ แต่ท่านก็ยังลงนิคคหะข้าพเจ้าด้วยนิคคหะ ว่า

(ต่อไปเป็นข้อความนิคคหะ ๔ ขั้น ซึ่งมาจากข้อความนิคคหะของสกวาทีในอนุโลมปัญจกะ (ข้อ ๑) แล้วต่อด้วยข้อสรุป ดังต่อไปนี้)

ฉะนั้น นิคคหะที่ท่านกระทำแล้ว เป็นการกระโดยมิชอบ ปฏิกรรมเป็นการกระทำโดยชอบแล้ว การดำเนินกระบวนความเป็นการกระทำโดยชอบแล้ว

นิคคหะที่ ๒ ปัจจนีกานุโลมะ

ความหมายของคำในปัจจนีกปัญจกะ

คำว่า ปัจจนีก หรือ ปัจจนีกะ แปลว่า ข้าศึก ฝ่ายตรงกันข้าม

ในที่นี้หมายถึงหลักการที่มีการปฏิเสธซึ่งตรงกันข้ามกับหลักการอนุโลมะ คำว่า

ปัจจนีกปัญจกะ จึงแปลว่า องค์ ๕ แห่งนิคคหนัยหรือหลักนิคคหนัย ๕ ขั้นที่เริ่มต้นด้วยคำตอบปฏิเสธ(ปัจจนีก)ก่อนคำตอบรับ(อนุโลม) ความหมายของคำใน ปัจจนีกปัญจกะเหมือนกับของอนุโลมปัญจกะ ต่างกันที่กระบวนการ คือฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ เริ่มต้นด้วยปัจจนีกปัญจกะของปรวาที และตั้งแต่ปฏิกัมมจตุกกะเป็นต้นไปจนถึงนิคคมจตุกกะเป็นของสกวาที

ข้อความของปัจจนีกปัญจกะเป็นอย่างเดียวกับข้อความของปฏิกัมมจตุกกะในอนุโลมปัญจกะ แต่จำแนกเป็น ๕ ขั้น เหมือนอนุโลมปัญจกะ

นิคคหะที่ ๓ อนุโลมปัจจนีกะ

นิคคหะที่ ๓ เป็นของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ อนุโลมปัญจกะ ปฏิกัมมจตุกกะ นิคคหจตุกกะ อุปนยนจตุกกะ และนิคคมจตุกกะ เหมือนนิคคหะที่ ๑ ต่างแต่เนื้อหาที่ยกขึ้นมาซักถามกัน กล่าวคือในนิคคหะที่ ๑ ซักถามเนื้อหาที่เป็นส่วน สุทธะ หมายถึงตัวหลักการบริสุทธิ์ หรือหลักการล้วน ๆ ไม่นำไปประยุกต์กับสิ่งใด ๆ เช่น ในปุคคลกถา หลักการบริสุทธิ์หรือหลักการ

ล้วน ๆ ได้แก่ สุทธสัจฉิกัฏฐะ นิคคหะที่ ๒ ก็ใช้กับหลักการบริสุทธิ์เช่นกัน ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นทั้งฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะและฝ่ายปัจจนีกานุโลมะเปรียบเทียบกัน ดังอธิบายมาแล้ว ส่วนนิคคหะที่ ๓ นี้ใช้กับเนื้อหาที่ประยุกต์กับโอกาส (สถานที่, สรีระ) เช่น โอกาสสัจฉิกัฏฐะ ในปุคคลกถา

ตัวอย่างคำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลในสรีระทั้งปวงเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ (ความผิด)

(ต่อไป เป็นการลงนิคคหะ ๕ ขั้น จากนั้นเป็นกระบวนความในปฏิกัมมจตุกกะ เป็นต้นของปรวาที เหมือนนิคคหะที่ ๑)

นิคคหะที่ ๔ อนุโลมปัจจนีกะ

นิคคหะที่ ๔ เป็นของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ อนุโลมปัญจกะ ปฏิกัมมจตุกกะ นิคคหจตุกกะ อุปนยนจตุกกะ และนิคคมจตุกกะ เหมือนของนิคคหะที่ ๑ และที่ ๓ ต่างกันแต่เนื้อหา กล่าวคือนิคคหะที่ ๔ นี้ใช้กับเนื้อหาที่ประยุกต์กับกาล เช่น กาลสัจฉิกัฏฐะในปุคคลกถา

ตัวอย่างคำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลในกาลทั้งปวงเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ

(ต่อไป เป็นการลงนิคคหะ ๕ ขั้น จากนั้นเป็นกระบวนความปฏิกัมมจตุกกะ เป็นต้นของปรวาที)

นิคคหะที่ ๕ อนุโลมปัจจนีกะ

นิคคหะที่ ๕ เป็นของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ เหมือนนิคคหะที่ ๑ ที่ ๓ และ

ที่ ๔ และประกอบด้วยองค์ ๕ เหมือนกัน นิคคหะที่ ๕ นี้ใช้กับเนื้อหาที่ประยุกต์กับอวัยวะ คือองค์ธรรมต่าง ๆ เช่น ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘

อินทรีย์ ๒๒

ตัวอย่างคำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลในสภาวธรรมทั้งปวงเป็นสัจฉิกัฏฐ-ปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ

(ต่อไป เป็นการลงนิคคหะ ๕ ขั้น จากนั้นเป็นกระบวนความในปฏิกัมมจตุกกะ เป็นต้นของปรวาที เหมือนนิคคหะที่ ๑)

นิคคหะที่ ๖-๘

นิคคหะที่ ๖ ที่ ๗ และที่ ๘ เป็นของฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ ประกอบด้วย

องค์ ๕ และใช้กับเนื้อหาที่ประยุกต์กับโอกาส กาล และอวัยวะ (สภาวธรรม) เช่นเดียวกับของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ โดยเปลี่ยนเนื้อหาตามนัยของนิคคหะที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ ตามลำดับ

แนะนำวิธีจำแนกหัวข้อธรรมด้วยนิคคหนัย

ในปุคคลกถา มี ๒๑ หัวข้อ ท่านแสดงวิธีจำแนกหัวข้อธรรม ๔ หัวข้อแรก (สุทธ-โอกาส-กาล-และอวัยวสัจฉิกัฏฐะ)ด้วยนิคคหนัย ๘ นัย โดยละเอียด โดยเฉพาะนัยที่ ๑ และที่ ๒ เพื่อให้ถือเป็นแม่แบบสำหรับนำไปใช้จำแนกหัวข้อธรรม อื่น ๆ ทั้งในปุคคลกถาและวาทกถาอื่น ๆ ข้างหน้า ซึ่งท่านแสดงไว้โดยย่อ แต่ผู้ศึกษาพึงเข้าใจว่าต้องจำแนกตามนัยที่ท่านแสดงไว้โดยละเอียดนี้

ในที่นี้ ขอแนะนำวิธีจำแนกหัวข้อธรรมอีก ๓ หัวข้อของปุคคลกถา และหัวข้อธรรมที่สำคัญของปริหานิกถา เพื่อช่วยให้เข้าใจนิคคหนัยและเนื้อหาของวาทกถา ทั้งสองนี้ดีขึ้น และเพื่อให้เป็นตัวอย่างของการจำแนกหัวข้อธรรมทั้งหลายในวาทกถา

อื่น ๆ ต่อไป

๑. ปุคคลกถา

๑.๕ สุทธิกสังสันทนะ

คำว่า สุทธิกสังสันทนะ แปลว่า การเทียบเคียงกับสภาวธรรมล้วน ๆ หมายถึง การนำบุคคล(อัตตา)ในสุทธสัจฉิกัฏฐะ ไปเทียบเคียงกับสภาวธรรมแต่ละประการในจำนวนสภาวธรรม ๕๗ ประการ โดยไม่ประยุกต์กับเหตุการณ์ สถานที่ และกาล สภาวธรรม ๕๗ ประการได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ และอินทรีย์ ๒๒ ทั้งนี้เพื่อทำลายความเห็นผิดของฝ่ายปรวาที ที่ถือว่า บุคคลมีอยู่จริง เหมือน

สภาวธรรมทั้งหลาย

ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรม ๕๗ ประการด้วยนิคคหะที่ ๑

(ข้อ ๑๗) อนุโลมปัญจกะ ของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ

คำถามนำ (ของฝ่ายสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดุจรูปเป็น

สัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม

- ปรวาทีตอบ : ใช่

- ปฏิโลมปุจฉา : รูปกับบุคคลต่างกันใช่ไหม

- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ

๑. ขั้นฐปนา

๑.๑ อนุโลมฐปนา

หากท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดุจรูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

๒. ขั้นปฏิโลมปาปนา

ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกัน

๓. ขั้นอนุโลมโรปนา

การที่ท่านยอมรับว่า ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดุจรูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกัน จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

ขั้นฐปนา

๑.๒ ปฏิโลมฐปนา

อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกัน

๔. ขั้นปฏิโลมปาปนา

ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดุจรูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

๕. ขั้นปฏิโลมโรปนา

การที่ท่านยอมรับว่า ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดุจรูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกัน จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

นี้คืออนุโลมปัญจกะที่ ๑ ว่าด้วยการเทียบเคียงบุคคลกับรูปขันธ์เท่านั้น ต่อไป ควรจะเป็นปฏิกัมมจตุกกะ นิคคหจตุกกะ อุปนยนจตุกกะ และนิคคมจตุกกะ ที่ว่า ด้วยเรื่องเดียวกันนี้ ซึ่งเป็นการโต้กลับของฝ่ายปรวาที ตามนัยแห่งนิคคหะที่ ๑ แต่ท่าน (พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ) ละไว้ให้ผู้ศึกษาเติมเอง

ต่อไปในข้อ ๑๘ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับขันธ์ที่เหลือ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยย่อ ผู้ศึกษาต้องเข้าใจว่า แต่ละขันธ์ก็ดำเนินไปเหมือนรูปขันธ์ รวม ๕ ขันธ์ จึงเป็น ๕ อนุโลมปัญจกะ ๕ ปฏิกัมมจตุกกะ ๕ นิคคหจตุกกะ ๕ อุปนยนจตุกกะ และ ๕ นิคคมจตุกกะ หรือองค์ละ ๕ ครั้ง

ในข้อ ๑๙ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับอายตนะ ๑๒ มีจักขายตนะเป็นต้นโดยย่อ ในข้อ ๒๐ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับธาตุ ๑๘ มีจักขุธาตุเป็นต้นโดยย่อ และในข้อ ๒๑ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับอินทรีย์ ๒๑ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นโดยย่อ ส่วนอินทรีย์ที่ ๒๒ คืออัญญาตาวินทรีย์ ท่านแสดงไว้เต็มรูปของอนุโลมปัญจกะ เพื่อให้เข้าใจว่าสภาวธรรมแต่ละบท ผู้ศึกษาต้องเติมให้เต็มรูปเหมือนรูปขันธ์และอัญญาตาวินทรีย์ และจะต้องเติมปฏิกัมมจตุกกะ นิคคหจตุกกะ อุปนยนจตุกกะ และนิคคมจตุกกะ ที่ท่านละไว้ต่อท้ายอนุโลมปัญจกะ ของทุกบท (๕๗ บท) รวมแล้ว ฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ ท่านแสดงอนุโลมปัญจกะ

๕๗ ครั้ง (บทละครั้ง) ปฏิกัมมจตุกกะ ๕๗ ครั้ง นิคคหจตุกกะ ๕๗ ครั้ง อุปนยนจตุกกะ ๕๗ ครั้ง และ นิคคมจตุกกะ ๕๗ ครั้ง (ตามนัยของ อภิ.ปญฺจ.อ. ๑๗-๒๗/๑๓๙)

ต่อไป ตั้งแต่ข้อ ๒๒ จนถึงข้อ ๒๗ ถ้าถือตามนัยของอรรถกถา

ต้องเป็นของฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ ซึ่งท่านแสดงไว้แต่เพียงปัจจนีกปัญจกะ หรือ

ปฏิโลมปัญจกะ นอกนั้นท่านละไว้ ทำนองเดียวกับข้อ ๑๗-๒๑ ซึ่งเป็นของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ ท่านแสดงไว้แต่เพียงอนุโลมปัญจกะ นอกนั้นท่านละไว้ แต่มีข้อที่น่าสังเกตว่า ข้อความในข้อ ๒๒-๒๗ ที่จะแนะนำต่อไปนี้ ในบาลีเป็นปฏิกัมมจตุกกะ ของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะทั้งหมด

เพราะมีคำว่า “อาชานาหิ ปฏิกมฺมำ? ถ้าเป็นปัจจนีกปัญจกะ หรือปฏิโลมปัญจกะ ของฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ จะมีคำว่า “อาชานาหิ นิคฺคหำ? แทน

ข้อความตรงนี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า ท่าน (พระโมคคัลลีบุตร-

ติสสเถระ) แสดงอนุโลมปัญจกะของฝ่ายสกวาทีไว้ ๕๗ ครั้ง และแสดงปฏิโลม-ปัญจกะของฝ่ายปรวาทีไว้ ๕๗ ครั้ง ส่วนปฏิกัมมจตุกกะ เป็นต้น ท่านละไว้ (อภิ.ปญฺจ.อ. ๑๗-๒๑/๑๓๙) หมายความว่า ท่านแสดงไว้ทั้งฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะและฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ นั่นคือ บาลีว่า อาชานาหิ ปฏิกมฺมำ ตรงนี้ควรเป็น

อาชานาหิ นิคฺคหำ และพระฎีกาจารย์ให้ความเห็นไว้ว่า ที่พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้อย่างนั้น ท่านคงจะเห็นข้อความตรงนี้เป็น อาชานาหิ นิคฺคหำ ในบาลีฉบับของท่าน (อภิ.มูลฎีกา ๑๗-๒๗/๘๖) ซึ่งแสดงว่า ข้อความว่า อาชานาหิ ปฏิกมฺมำ ในข้อ ๒๒, ๒๓ และ ๒๗ เกิดขึ้นหลังจากที่ท่านแต่งอรรถกถา และในขณะที่พระฎีกาจารย์ แต่งคัมภีร์ฎีกา ข้อความตรงนี้เป็น อาชานาหิ ปฏิกมฺมำ ไปแล้ว ท่านจึงไม่แก้ไข ได้แต่แสดงความเห็นไว้เท่านั้น

อนึ่ง ถ้าถือตามบาลีที่ปรากฏอยู่นี้ จะมีปัญหาหลายประการ เช่น ตาม

นัยแห่งนิคคหะที่ ๑ ในข้อ ๑-๕ ซึ่งถือกันว่าพระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ให้เป็นมาติกานั้น เมื่อท่านแสดงอนุโลมปัญจกะในข้อ ๑๗ จบลง จะต้องต่อด้วยปฏิกัมม-

จตุกกะ (ในข้อ ๒๒) และอีก ๓ องค์ โดยไม่ต้องมี ฯเปฯ ไว้เมื่อจบอนุโลมปัญจกะ ที่ว่าด้วยสภาวธรรมแต่ละบท เพราะไม่ทราบว่าละอะไรไว้ การที่ท่านแสดงอนุโลม-ปัญจกะจำนวน ๕๗ บท ๗๕ ครั้ง แล้วไปต่อปฏิกัมมจตุกกะ ในข้อ ๒๒ เป็นต้น ไปต้องถือว่าผิดแบบ ควรถือตามนัยของอรรถกถาจึงจะสมเหตุสมผล

ถ้าถือตามนัยของอรรถกถา การเทียบเคียงบุคคลกับสภาวธรรม ๕๗ บทมีรูปเป็นต้น ของฝ่ายปัจจนีกานุโลมะจะเป็นดังนี้

(ข้อ ๒๒) ปัจจนีกปัญจกะ ของฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ

คำถามนำ (ของปรวาที)

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลไม่เป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม
- สกวาทีตอบ : ใช่
- อนุโลมปุจฉา : พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่? และท่านเห็นว่ารูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม (อ้างพระพุทธพจน์เพื่อลวง)
- สกวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกันใช่ไหม
- สกวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (เพราะบุคคลเป็นสมมติสัจ)
- ปรวาที : ท่านจงรับนิคคหะ (ความผิด)

๑. ขั้นฐปนา

๑.๑ อนุโลมฐปนา

หากพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่? และท่านเห็นว่ารูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

๒. ขั้นอนุโลมปาปนา

ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกัน

๓. ขั้นอนุโลมโรปนา

การที่ท่านยอมรับว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่? และท่านเห็นว่ารูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกัน จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

ขั้นฐปนา

๑.๒ ปฏิโลมฐปนา

อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกัน

๔. ขั้นปฏิโลมปาปนา

ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่? และท่านเห็นว่ารูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์

๕. ขั้นปฏิโลมโรปนา

การที่ท่านยอมรับว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่? และท่านเห็นว่ารูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า รูปกับบุคคลก็เป็นอย่างอย่างกัน จึงเป็นคำกล่าวที่ผิด

ต่อไป เป็นปฏิกัมมจตุกกะ นิคคหจตุกกะ อุปนยนจตุกกะ และนิคคมจตุกกะ ซึ่งท่านละไว้ทั้งหมดเพื่อให้เราเติมให้เต็มตามแม่แบบของนิคคหะที่ ๒ เมื่อเติมครบแล้วก็เป็นอันจบการเทียบเคียงบุคคลกับรูปขันธ์

ต่อไปในข้อ ๒๓ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับขันธ์ที่เหลือ ในข้อ ๒๔, ๒๕, ๒๖ และ ๒๗ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับอายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ และอินทรีย์ ๒๒ ตามลำดับในลักษณะเดียวกับของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ รวมเป็นปัจจนีกปัญจกะ ๕๗ ครั้ง (บทละครั้ง) ปฏิกัมมจตุกกะ ๕๗ ครั้ง นิคคหจตุกกะ ๕๗ ครั้ง อุปนยนจตุกกะ ๕๗ ครั้ง และนิคคหจตุกกะ ๕๗ ครั้ง

๑.๖ โอปัมมสังสันทนะ

คำว่า โอปัมมสังสันทนะ แปลว่า การเทียบเคียงโดยข้ออุปมา หมายถึง การเทียบเคียงสภาวธรรมแต่ละบท ด้วยสภาวธรรมบทอื่น ๆ ในหมวดเดียวกัน

เช่น รูปกับเวทนา รูปกับสัญญา รูปกับสังขาร รูปกับวิญญาณ แล้วนำการ

เทียบเคียงนั้น ๆ มาเปรียบเทียบกับบุคคลดังที่แสดงไว้ในสุทธิกสังสันทนะ เช่น

(ข้อ ๒๘) อนุโลมปัจจนีกะ

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่ารูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดุจเวทนาเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ รูปกับเวทนาเป็นอย่างเดียวกันใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดุจรูปเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : รูปกับบุคคลเป็นอย่างเดียวกัน ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ

ต่อไป ก็ดำเนินการซักไซ้ไล่เลียงให้รับผิดด้วยอนุโลมปัญจกะ คือ อนุโลมฐปนา อนุโลมปาปนา อนุโลมโรปนา ปฏิโลมฐปนา ปฏิโลมปาปนา และปฏิโลมโรปนา ซึ่งท่านแสดงไว้เต็มรูปแล้วต่อด้วยปฏิกัมมจตุกกะ เป็นต้น (ที่ท่านละไว้) ตามนัยแห่งนิคคหะที่ ๑ ของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ ก็เป็นอันจบการเทียบเคียงระหว่างรูปกับบุคคลด้วยข้ออุปมาคู่ที่ ๑ คือ รูปกับเวทนา (ยกรูปเป็นมูลหรือตัวนำ)

ในข้อ ๒๙ ท่านเปลี่ยนอุปมาคู่ใหม่เป็นรูปกับสัญญา รูปกับสังขาร และรูปกับวิญญาณ ตามลำดับ (รูปเป็นตัวนำอีก ๓ คู่ รวมทั้งหมดเป็น ๔ คู่) แต่ละคู่ท่านนำไปใช้เทียบเคียงระหว่างรูปกับบุคคล และดำเนินการเทียบเคียงเหมือนข้อ ๒๘ ก็เป็นอันจบข้ออุปมาที่มีรูปเป็นตัวนำ

ในข้อ ๓๐ ท่านเปลี่ยนข้ออุปมาคู่ใหม่โดยยกเวทนาเป็นตัวนำขันธ์ที่เหลือเวียนไปจนครบรอบ คือ เวทนากับสัญญา เวทนากับสังขาร เวทนากับวิญญาณ และเวทนากับรูป (รวม ๔ คู่) แต่ละคู่ท่านนำไปใช้เทียบเคียงระหว่างเวทนากับ

บุคคล และดำเนินการเหมือนข้อ ๒๘

ในข้อ ๓๑ ท่านเปลี่ยนข้ออุปมาคู่ใหม่โดยยกสัญญาเป็นตัวนำขันธ์ที่เหลือเวียนไปจนครบรอบ คือ สัญญากับสังขาร สัญญากับวิญญาณ สัญญากับรูป และสัญญากับเวทนา (รวม ๔ คู่) แต่ละคู่ท่านนำไปใช้เทียบเคียงระหว่างสัญญากับบุคคล และดำเนินการเหมือนข้อ ๒๘

ในข้อ ๓๒ และ ๓๓ ท่านก็เปลี่ยนข้ออุปมาคู่ใหม่ คือ ในข้อ ๓๒ เปลี่ยนเป็น สังขารนำ ได้แก่ สังขารกับวิญญาณ สังขารกับรูป สังขารกับเวทนา และสังขารกับสัญญา (รวม ๔ คู่) และในข้อ ๓๓ เปลี่ยนเป็นวิญญาณนำ ได้แก่ วิญญาณกับรูป วิญญาณกับเวทนา วิญญาณกับสัญญา และวิญญาณกับสังขาร (รวม ๔ คู่ เช่นกัน) ข้ออุปมาคู่ที่มีสังขารนำ ท่านนำไปใช้เทียบเคียงระหว่างสังขารกับบุคคล ส่วนข้อ

อุปมาคู่ที่มีวิญญาณนำ ท่านใช้เทียบเคียงระหว่างวิญญาณกับบุคคล และดำเนินการเทียบเคียงเหมือนข้อ ๒๘

เป็นอันจบการเทียบเคียงบุคคลกับขันธ์ ๕ ด้วยข้ออุปมารวม ๒๐ คู่ คู่ละ

๑ รอบ เป็น ๒๐ รอบ (๕ x ๔)

ต่อไปในข้อ ๓๔-๓๖ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับอายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ และอินทรีย์ ๒๒ ตามลำดับ ในทำนองเดียวกับขันธ์ ๕ คือ เทียบเคียงบุคคลกับอายตนะแต่ละบทด้วยข้ออุปมาบทละ ๑๑ คู่ รวมทั้งหมด ๑๓๒ คู่ คู่ละ ๑ รอบ เป็น ๑๓๒ รอบ (๑๒ x ๑๑) และดำเนินการเหมือนข้อ ๒๘ แล้วเทียบเคียงบุคคลกับธาตุแต่ละบทด้วยข้ออุปมาบทละ ๑๗ คู่ รวมทั้งหมด ๓๐๖ คู่ ๓๐๖ รอบ (๑๘ x ๑๗) และดำเนินการเหมือนข้อ ๒๘ จากนั้นก็เทียบเคียงบุคคลกับอินทรีย์ แต่ละบทด้วยข้ออุปมาบทละ ๒๑ คู่ รวมทั้งหมด ๔๖๒ คู่ ๔๖๒ รอบ (๒๒ x ๒๑) คู่สุดท้ายท่านแสดงการเทียบเคียงไว้เต็มรูป เพื่อให้ถือเป็นตัวอย่างว่า ที่ท่านละไว้ ให้เติมอย่างนี้ แต่เป็นเพียงอนุโลมปัญจกะเท่านั้น ต้องเติมต่อไปจนถึงนิคคมจตุกกะ ตามนัยของอรรถกถาด้วย เพราะพระอรรถกถาจารย์ระบุไว้ว่า นิคคหปัญจกะ (คือ องค์ ๕ แห่งนิคคหนัย) ของฝ่ายสกวาทีมีทั้งหมด ๙๒๐ รอบ (อภิ.ปญฺจ.อ. ๒๘-๓๖/๑๓๙-๑๔๐)

ต่อไปในข้อ ๓๗-๔๕ ในบาลีเป็นปฏิกัมมจตุกกะ แต่พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เป็นปฏิกัมมปัญจกะ ของฝ่ายปรวาที มีทั้งหมด ๙๒๐ รอบ เช่นเดียวกับของฝ่ายสกวาที (อภิ.ปญฺจ.อ. ๓๗-๔๕/๑๔๐) และดำเนินการโดยนัยเดียว กัน (ดูสุทธิกสังสันทนะของฝ่ายปัจจนีกานุโลมะประกอบ) คำว่า ปฏิกัมมปัญจกะ แปลว่า องค์ ๕ แห่งปฏิกรรม (การโต้กลับ) ซึ่งหมายถึงนิคคหนัยที่ ๒ ของฝ่ายปัจจนีกานุโลมะนั่นเอง ไม่ใช่ปฏิกัมมจตุกกะ (องค์ ๔ แห่งปฏิกรรม)

๑.๗ จตุกกนยสังสันทนะ

คำว่า จตุกกนยสังสันทนะ แปลว่า การเทียบเคียงด้วยนัย ๔ นัย หมายถึง การนำบุคคล (ในสุทธสัจฉิกัฏฐะ) ไปเทียบเคียงกับสภาวธรรม ๕๗ ประการ มีขันธ์ ๕ เป็นต้น สภาวธรรมละ ๔ นัย เช่น เทียบเคียงกับรูปขันธ์ดังนี้

นัยที่ ๑ รูปเป็นบุคคล

นัยที่ ๒ บุคคลอาศัยรูป

นัยที่ ๓ บุคคลเป็นอื่นจากรูป

นัยที่ ๔ รูปอาศัยบุคคล

วิธีดำเนินการเทียบเคียงกับรูปขันธ์

(ข้อ ๔๖) อนุโลมปัญจกะ นัยที่ ๑

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : รูปเป็นบุคคลใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนี้
- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ

ต่อไปดำเนินการตามขั้นฐปนา ปาปนา และโรปนาทั้งฝ่ายอนุโลมและปฏิโลม เป็นอันจบอนุโลมปัญจกะนัยที่ ๑ ส่วนปฏิกัมมจตุกกะเป็นต้น ท่านละไว้เพื่อให้ผู้ศึกษาเติมเอง

(ข้อ ๔๗) อนุโลมปัญจกะ นัยที่ ๒-๔

นัยที่ ๒

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : บุคคลอาศัยรูปใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ

ต่อไปดำเนินการเหมือนนัยที่ ๑

นัยที่ ๓

คำถามนำ

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : บุคคลเป็นอื่นจากรูปใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ

ต่อไปดำเนินการเหมือนนัยที่ ๑

นัยที่ ๔

คำถามนำ

- อนุโลมปุจฉา : ท่านเห็นว่าบุคคลเป็นสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : รูปอาศัยบุคคลใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น
- สกวาที : ท่านจงรับนิคคหะ

ต่อจากนั้นท่านแสดงอนุโลมฐปนา อนุโลมปาปนา อนุโลมโรปนา ปฏิโลม-ฐปนา ปฏิโลมปาปนา และปฏิโลมโรปนา ไว้เต็ม แต่ละปฏิกัมมจตุกกะ เป็นต้นไว้

ในข้อ ๔๘-๔๙ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับสภาวธรรมอื่น ๆ อีก ๕๖ ประการ (หรือ ๕๖ บท) โดยนัยเดียวกับการเทียบเคียงบุคคลกับรูปขันธ์ เป็นอันจบการเทียบเคียงบุคคลกับสภาวธรรม ๕๗ ประการด้วยนัย ๔ นัย รวมทั้งหมดเป็น ๒๒๘ รอบ เป็นของฝ่ายอนุโลมปัจจนีกะ

ในข้อ ๕๐-๕๑ ท่านแสดงการเทียบเคียงบุคคลกับสภาวธรรม ๕๗ ประการด้วยนัย ๔ นัย ของฝ่ายปัจจนีกานุโลมะ โดยนัยเดียวกับของฝ่ายอนุโลม-ปัจจนีกะ รวมทั้งหมดเป็น ๒๒๘ รอบ เช่นกัน

๒. ปริหานิกถา

คำว่า ปริหานิกถา แปลว่า วาทกถาว่าด้วยความเสื่อม ความเสื่อมมี

๒ อย่าง คือ (๑) เสื่อมจากคุณธรรมที่บรรลุแล้ว (ปตฺตปริหานิ) (๒) เสื่อมจาก คุณธรรมที่ยังไม่บรรลุ (อปฺปตฺตปริหานิ) ซึ่งหมายถึงเสื่อมจากคุณธรรม

ที่ควรจะได้ควรจะมี แต่ในที่นี้ ท่านหมายเอาความเสื่อมจากคุณธรรมที่บรรลุแล้ว (อภิ.ปญฺจ.อ. ๒๓๙/๑๖๑)

ปริหานิกถา แบ่งย่อยเป็น ๓ หัวข้อ คือ (๑) วาทยุตติปริหานิ (๒) อริย-

ปุคคลสังสันทนปริหานิ (๓) สุตตสาธนปริหานิ ในที่นี้ขอแนะนำวาทยุตติปริหานิ (ข้อ ๒๓๙) เป็นตัวอย่าง

คำว่า วาทยุตติปริหานิ แปลว่า หลักการโต้วาทะในเรื่องความเสื่อม ซึ่งแบ่ง เป็น ๔ ชุด ชุดละ ๑-๒ ตอน ดังนี้

ชุดที่ ๑ ตอนที่ ๑ (อนุโลมปัญจกะ)

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ในภพทั้งปวงใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ต่อไป ดำเนินการซักไซ้ไล่เลียงตามนัยแห่งอนุโลมปัญจกะ เป็นต้นไป จนจบนิคคหะที่ ๑ แต่ท่านละไว้ทั้งหมด (รวมทั้งตอนอื่น และชุดอื่น ๆ ด้วย)

ชุดที่ ๑ ตอนที่ ๒ (อนุโลมปัญจกะ)

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ในภพทั้งปวงใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : ธรรมเป็นเหตุเสื่อมของพระอรหันต์ในภพทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ฯลฯ

ชุดที่ ๒ ตอนที่ ๑ (อนุโลมปัญจกะ)

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่

- ปฏิโลมปุจฉา : พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ในกาลทั้งปวงใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ฯลฯ

ชุดที่ ๒ ตอนที่ ๒ (อนุโลมปัญจกะ)

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ในกาลทั้งปวงใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : ธรรมเป็นเหตุเสื่อมของพระอรหันต์ในกาลทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ฯลฯ

ชุดที่ ๓ ตอนที่ ๑ (อนุโลมปัญจกะ)

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : พระอรหันต์ทุกองค์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ฯลฯ

ชุดที่ ๓ ตอนที่ ๒ (อนุโลมปัญจกะ)

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : พระอรหันต์ทุกองค์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : ธรรมเป็นเหตุเสื่อมของพระอรหันต์ทุกองค์มีอยู่ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ฯลฯ

ชุดที่ ๔ ตอนที่ ๑ (อนุโลมปัญจกะ)

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลได้ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : พระอรหันต์เมื่อเสื่อมจากอรหัตตผล ย่อมเสื่อมจากผลทั้ง ๔ ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ฯลฯ

ชุดที่ ๕ ตอนที่ ๑ (ปัจจนีกปัญจกะ)

คำถามนำ (ของปรวาที)

- อนุโลมปุจฉา : เศรษฐีครองความเป็นเศรษฐีอยู่ได้ด้วยทรัพย์ ๔๐๐,๐๐๐ เมื่อทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ หมดสิ้นไป ก็เสื่อมจากความเป็นเศรษฐีใช่ไหม
- สกวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : เขาเสื่อมจากสมบัติทั้งปวงใช่ไหม
- สกวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ฯลฯ

ชุดที่ ๕ ตอนที่ ๒ (ปฏิกัมมจตุกกะ)

คำถามนำ (ของสกวาที)

- อนุโลมปุจฉา : เศรษฐีครองความเป็นเศรษฐีอยู่ได้ด้วยทรัพย์ ๔๐๐,๐๐๐ เมื่อทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ หมดสิ้นไป ก็ควรจะเสื่อมจาก สมบัติทั้งปวงใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ใช่
- ปฏิโลมปุจฉา : พระอรหันต์เมื่อเสื่อมจากอรหัตตผลก็ควรจะเสื่อมจาก ผลทั้ง ๔ ใช่ไหม
- ปรวาทีตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ฯลฯ

ขอให้สังเกตว่า ชุดที่ ๕ ท่านแสดงปัจจนีกปัญจกะของฝ่ายปรวาที (ปัจจนีกานุโลมะ) แล้วต่อด้วยปฏิกัมมจตุกกะของฝ่ายสกวาที เพื่อให้เห็นเป็นตัวอย่างวิธีดำเนินการตามแม่แบบข้างต้น

ในวาทกถาอื่น ๆ ท่านก็แสดงด้วยวิธีการดังแนะนำมานี้ ถ้าผู้ศึกษาสามารถพิจารณาแยกแยะให้เห็นรูปแบบของวิธีการนั้น ๆ ได้ ก็จะช่วยให้เข้าใจประเด็นสำคัญของแต่ละวาทกถาได้ดีขึ้น

ข้อสังเกต

คัมภีร์กถาวัตถุ เป็นเพชรเม็ดเอกของพุทธตรรกศาสตร์ ที่รู้จักกันดีในวง นักปรัชญาชาวต่างประเทศมานานแล้ว แต่ในประเทศไทย ยังมิได้มีการศึกษาค้นคว้าในแนวนี้กัน คงศึกษาแต่ทางอภิธรรมในฐานะเป็นคัมภีร์พระอภิธรรมเล่มหนึ่งเท่านั้น และมิได้ศึกษากันกว้างขวางเท่าคัมภีร์พระอภิธรรมเล่มอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจยาก ซึ่งอาจเนื่องมาจาก

๑. มีเนื้อหากว้างขวางถึง ๒๒๖ กถา แต่ท่านแสดงไว้โดยย่อและละไว้ให้เข้าใจเองเสียเป็นส่วนมาก คงมีที่ท่านแสดงไว้เต็มรูปในข้อ ๑-๑๐ และค่อนข้างเต็มรูปในข้อ ๑๑-๑๖ เท่านั้น

๒. สำนวนการซักถามและการโต้ตอบเป็นแบบซ้ำ ๆ ทำให้ไม่น่าสนใจ

๓. วาทกถา ที่ยกมาถาม-ตอบกันนั้น มิได้ชี้ชัดว่าเป็นของนิกายใด ฝ่ายใดผิดถูกอย่างไร

บทนำนี้พยายามช่วยแก้ไขสาเหตุแห่งความยากดังกล่าวโดยแนะนำประวัติของคัมภีร์ เน้นเรื่องการแตกนิกายเพราะตีความพระพุทธพจน์ต่างกัน และแนะนำโครงสร้างของคัมภีร์ เน้นตัวเนื้อหาและวิธีการนำเสนอซึ่งเป็นหลักตรรกศาสตร์ที่ไม่เหมือนวิธีการของพระไตรปิฎกเล่มอื่น ๆ ด้วยหวังว่า เมื่อเข้าใจจุดประสงค์ของผู้แต่ง เนื้อหา และวิธีการดีแล้ว ก็จะสามารถเข้าใจวาทกถาเหล่านั้นได้ง่ายขึ้นสิ่งสำคัญที่ผู้อ่านจะต้องใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาแต่ละวาทกถา คือคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของคัมภีร์กถาวัตถุ ดังได้อ้างให้ดูเป็นตัวอย่างในคำแนะนำข้างต้น และในเชิงอรรถของแต่ละวาทกถา

ด้วยคุณค่าของคัมภีร์นี้ตามที่แนะนำมา เห็นว่าผู้จัดการศึกษาพระพุทธศาสนา และพุทธปรัชญาของไทย ควรจะกำหนดให้ใช้คัมภีร์นี้เป็นหลักสูตรการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัย เพื่อนำเพชรเม็ดเอกที่อยู่ในธรรมชาติยังมิได้เจียระไนนี้ มาช่วยกันเจียระไนขึ้นใช้ประดับสติปัญญาของคนไทยสืบไป.

จบ แบบขาดรูปประกอบ